

Dražen Varga

Mirna Bičanić

Pogled u rumunjsku sintaksu: zavisna rečenica

Pogled u rumunjsku sintaksu: zavisna rečenica

Dražen Varga
Mirna Bičanić

 PF press

Zagreb
2025.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Izdavač

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

FF Press

Za izdavača

izv. prof. dr. sc. Domagoj Tončinić

Urednica

Renata Geld

Recenzenti

August Kovačec

Clara Čapātina

Petar Radosavljević

Lektorica za rumunjski jezik

Clara Čapātina

Lektorica za hrvatski jezik

Ivana Olujić

Prijelom

Petra Kos

DOI

<https://www.doi.org/10.17234/9789533792255>

ISBN (e-izdanje)

978-953-379-225-5

Djelo je objavljeno pod uvjetima [Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodne javne licence \(CC-BY-NC-ND\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/) koja dopušta korištenje, dijeljenje i umnažanje djela, ali samo u nekomercijalne svrhe i uz uvjet da se ispravno citira djelo i autora, te uputi na izvor. Dijeljenje djela u prerađenom ili izmijenjenom obliku nije dopušteno.

SADRŽAJ

1. Uvod	5
2. Rečenica i zavisna rečenica	6
2.1. Rečenica	6
2.2. Subordinacija i zavisna rečenica	10
3. Rumunjski u okvirima Romanije	12
3.1. Zavisne rečenice primarnih funkcija	14
3.2. Zavisne priložne rečenice	18
3.3. Zavisne atributne rečenice	31
3.4. Ostale zavisne rečenice	34
4. Kvantificiranje razlika	36
5. Rumunjski i latinski	41
5.1. Indirektni govor u latinskome	41
5.2. Indirektna pitanja u latinskome	43
5.3. Rečenice s <i>quod</i> i <i>infinitivom</i>	44
5.4. Nastanak univerzalnog romanskog subordinatora <i>che/ke</i>	45
5.5. Indirektni govor u rumunjskome – specifičnosti	47
5.6. Rumunjski subordinatori u neupravnome govoru	48
6. Zaključak	50
7. Bibliografski navodi	52

1. Uvod

Želimo li spoznati sintaktičku, odnosno jezičnu stvarnost Romanije, rumunjski je, kao iznimno značajan istočnoromanski idiom, neizostavan element svakog istraživanja, bilo da se radi o sintaksi ili nekoj drugoj sastavnici ili vidu jezičnog sustava.

Rumunjska gramatičarska tradicija duga je i iznimno opsežna. Mogu joj pozavidjeti, možemo to slobodno reći, ostali, pa i „veliki“ romanski idiomi, odnosno jezici i bilo bi veoma teško pronaći neki element gramatike ili sintakse koji nije već detaljno osvijetljen iz različitih kutova, primjenom najrazličitijih teoretskih pristupa. Prema tome, sastavljanje neke detaljne deskriptivne (ili, u još većoj mjeri normativne) sintakse predstavljalo bi određenu zalihost, iako bi ona, vjerujemo, dobro došla govornicima hrvatskog zainteresiranim, iz različitih razloga, za rumunjski jezik i civilizaciju.

Rečenica je, prema našem mišljenju, najvažniji predmet sintaktičkih izučavanja. Iznimno važno mjesto predstavlja i fenomen subordinacije. U samoj subordinaciji najveću pažnju valja posvetiti, smatramo, subordinatorima. Oni odražavaju bit procesa subordinacije, pri kojem se neka rečenica, stvarna ili virtualna, prvo komplementacijom „priprema“ za uklapanje u sintaktičku strukturu neke druge rečenice, a zatim uključuje u tu strukturu na određeno mjesto.

Određeni, izučavani jezik ne možemo valjano spoznati, a niti opisati, ne promotrimo li ga „izvana“, s pomakom, odnosno kroz usporedbu s drugim, posebice genetski srodnim jezicima.

Vjerujemo da sve gore navedeno opravdava temu i opseg ovog rada. Kao što naslov sugerira ovo je doista pogled, naše viđenje procesa subordinacije u rumunjskom i zavisnih rečenica koje su mu rezultat, s najvažnijim naglaskom na samim subordinatorima. Situacija u rumunjskom stavljena je u kontekst Romanije i svojevrsan je sažetak prethodnih istraživanja iz poredbene romanske sintakse. Kao ilustraciju, uz pojedine rumunjske primjere navodimo i primjere odgovarajućih rečenica iz francuskog, španjolskog, retoromanskog (*vallader*), talijanskog i sardskog paralelnog korpusa, prijevoda Biblije. Iznimno, u zadnjem dijelu trećeg te u četvrtom poglavlju navodimo, neizostavno, i druge romanske idiome, dok peto svakako sadrži i latinske primjere. Radi lakšeg praćenja, svuda dodajemo i hrvatski prijevod. Nije riječ o nekom sustavnom kontrastiranju, a u razmišljanjima najčešće polazimo od francuske sintakse. Radovi ovakve prirode često donose određenu simplifikaciju (koja može ostaviti i dojam površnosti). Ona je, međutim, ovdje neizbježna. Utemeljena je na primjeni našeg pojma sintaktičkog prototipa i nije arbitrarna.

Jedan raniji rad posvećen francuskoj sintaksi (Varga 2005) potaknuo je zamisao o stvaranju potpuno analognih i sumjerljivih sintaktičkih opisa što više romanskih idioma gdje bi bile istaknute samo specifičnosti, a razlikovali bi se, naravno, primjeri. Ovaj bi rad mogao predstavljati svojevrsnu najavu ostvarivanja jednog takvog projekta.

Na stranicama koje slijede prvo ćemo ukratko prikazati svoje viđenje rečenice i rečenične subordinacije, stvaranja i ustroja zavisnih rečenica, zatim promotriti situaciju u rumunjskom u okviru suvremene Romanije, ponuditi moguće rješenje za kvantificiranje uočenih razlika te nakratko baciti pogled na povijesnu podlogu, odnos rumunjskog i latinskog.

2. Rečenica i zavisna rečenica

Prije samog bavljenja rumunjskim zavisnim rečenica nužno je reći nekoliko riječi o našem shvaćanju ustroja rečenice općenito te o procesu subordinacije, nastanku zavisnih rečenica.

2.1. Rečenica

Rečenica je, prema našem mišljenju, središnji i najvažniji predmet sintakse, odnosno sintaktičkih istraživanja. Iako naizgled banalno (svi znamo što je rečenica) njezino valjano i općeprihvaćeno određivanje prilično je delikatan zadatak. Stati je (Stati 1976, 79) prije gotovo pedeset godina govorio o više od tri stotine različitih definicija rečenice. Na definicije svakako utječe odabrani teorijski pristup, kriteriji i razina analize. Odbacimo li sve one koje možemo smatrati nesintaktičkima (iskazivanje *misli, sudova* i sličnoga), one koje nisu nužno netočne (entitet obilježen specifičnom *melodijskom krivuljom, ono što počinje velikim slovom, a završava točkom*), ali nam ne govore ništa o sintaktičkom ustroju ili su previše općenite da bi uopće bile osporavane, preostaje nam potražiti definiciju koja bi bila sintaktička i koja bi bila primjerena našem sintaktičkom pristupu (na lako prepoznatljive elemente Tesnièreove i Martinetove strukturalne sintakse ovdje ne upućujemo posebno). Trebala bi biti, svakako, znanstveno valjana, ali i praktična te primjenljiva u poredbenim sintaktičkim analizama. Razmišljanja koja slijede postupno će nas dovesti do središnje teme ovog rada: tumačenja stvaranja zavisnih rečenica, njihove podjele i biti procesa subordinacije.

Govornik, na temelju svoje gramatičke i leksičke kompetencije te poznavanja situacije shvaća i na svojevrsan način analizira iskaz koji mu je upućen. Vidovima primanja i shvaćanja iskaza odgovaraju razine analize rečeničnog entiteta. Ovdje ćemo, polazeći od Le Gofficovog prikaza (Le Goffic 1993, 9-18), to pokazati na primjeru jednostavne rumunjske rečenice: *Maria citește o carte.* (*Maria čita knjigu.*)¹

	Maria		citește		o carte.
logičko-gramatička struktura	Subjekt	—	P r e d i k a t		
struktura gramatičkih kategorija	IG	—	GG	—	IG
funkcionalna struktura	Subjekt	—	Glagolska jezgra predikata	—	Direktni objekt
tematska struktura	Tema	—	R e m a		
semantička struktura	Agent	—	Radnja	—	Pacijent
modalitet rečenice	i z j a v a				

¹ Ukoliko se ne radi o rezultatima neposrednog istraživanja korpusa, uvijek nastojimo ponuditi što jednostavniji primjer, dovoljan da ilustrira fenomen o kojem govorimo.

Kako vidimo iz shematskog prikaza, na prvoj, logičko-gramatičkoj razini, utemeljenoj na učenju grčkih filozofa (Aristotela, Platona), razlikujemo *subjekt* (ono o čemu se predicira) i *predikat* (ono što je o subjektu rečeno, predicirano). Elementi rečenične strukture iskazani su specijaliziranim gramatičkim kategorijama (u navedenom primjeru razlikujemo imenske grupe, IG i glagolsku grupu, GG). Tu specijalizaciju ne smijemo shvaćati apsolutno. Naime, iako, na primjer, neka priložna oznaka može biti iskazana za nju „specijaliziranim“ prilogom, može biti iskazana, uslijed primata funkcije nad kategorijom, i, recimo imenicom s prijedlogom ili zavisnom rečenicom. Funkcionalna struktura pokazuje međusobne odnose i međuuvjetovanosti elemenata rečeničnog entiteta. Tako je u našem primjeru *glagolska jezgra predikata* aktualizirana *subjektom* i nadređena *direktnom objektu*. Informativna razina rečenice (ili točnije iskaza) razlikuje ono što nam je već poznato (*tema*) od nove informacije koju o temi saznajemo (*rema*). Semantičku bismo strukturu mogli shvatiti kao minijaturnu kazališnu predstavu (v. Le Goffic 1993, 18), gdje različiti glumci, akteri igraju svoje uloge i sudjeluju u radnji (akciji) predstave. O odnosu govornika prema poruci (želi njome nešto izjaviti, saznati informaciju, izdati zapovijed ili iskazati snažan osjećaj) ovisit će modalitet rečenice.

Razina koja nas zanima svakako je funkcionalna:

	Maria		citește		o carte.
logičko-gramatička struktura	Subjekt	—	P r e d i k a t		
struktura gramatičkih kategorija	IG	—	GG	—	IG
funkcionalna struktura	Subjekt	—	Glagolska jezgra predikata	—	Direktni objekt
tematska struktura	Tema	—	R e m a		
semantička struktura	Agent	—	Radnja	—	Pacijent
modalitet rečenice	i z j a v a				

Iznimno je bitno ostati na odabranoj razini, u našem slučaju funkcionalnoj i sva definiranja vršiti unutar *iste* razine. Tako je subjekt aktualizator glagolske jezgre predikata, a ne čuveni vršitelj radnje („skačemo“ iz funkcionalne na semantičku razinu). Postoji i niz problema terminološke prirode. *Subjekt* tako, na primjer, pripada dvama razinama, a i francuski *verbe* i rumunjski *predicat* „rastrgani“ su između različitih razina. Veoma je primamljiva pomisao o uvođenju novih, potpuno razdvojenih termina, ali to bi onemogućilo sumjerljivost s postojećim opisima. Neka vrsta kompromisa naše je uvođenje termina *glagolska jezgra predikata* (*nucleul verbal al predicatului*) za ovu, po nama najvažniju, funkciju.

Glagolska jezgra predikata aktualizirana subjektom središnji je i neizostavan dio rečenice, čija prisutnost predstavlja kriterij prema kojemu nešto uopće možemo smatrati rečenicom (sve drugo su, po našem mišljenju, eliptične strukture). Svi ostali elementi podređeni su na određen način, neposredno ili posredno samoj glagolskoj jezgri. Mogli bismo slikovito reći da „kruže“ oko te jezgre kao elektroni oko jezgre atoma, a vanjska granica rečenice je tamo gdje prestaje „gravitacijski“

utjecaj određene jezgre. Rečenicu, prema tome, nastojimo definirati od središta prema „periferiji“, vanjskim granicama.

Tvrđnje o neophodnosti postojanja glagolske jezgre aktualizirane subjektom mogli bismo, nadahnuti Martinetom, dokazati empirijski. Eliminirat ćemo, jedan po jedan element gore navedene, nešto proširene rečenice *Maria citește o carte la bibliotecă* (*Maria čita knjigu u knjižnici.*).

Maria citește o carte.

Maria citește la bibliotecă.

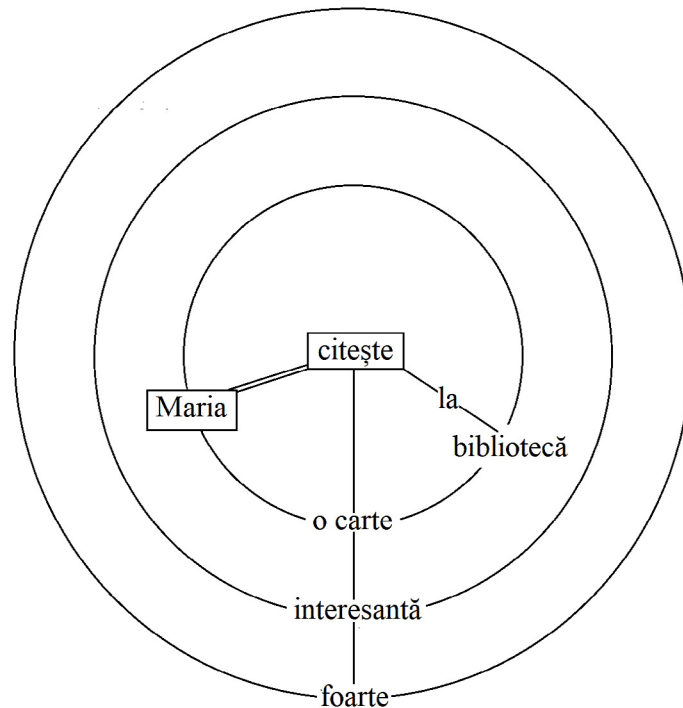
Citește o carte la bibliotecă.

*Maria o carte la bibliotecă.

Zvezdica pokazuje da je neprihvatljiva jedino zadnja rečenica u kojoj je izbačena glagolska jezgra predikata. U rečenici *Citește o carte la bibliotecă.* subjekt ustvari nije izbačen, vidljiv je iz glagolskog nastavka (treće lice jednine, *el* ili *ea*), a pronominalizacija (iskazivanje subjekta zamjenicom u slučaju izostanka nominalne sintagme) nije obvezatna. U francuskom to već ne bi bilo moguće: **Lit un livre à/dans la bibliothèque.*

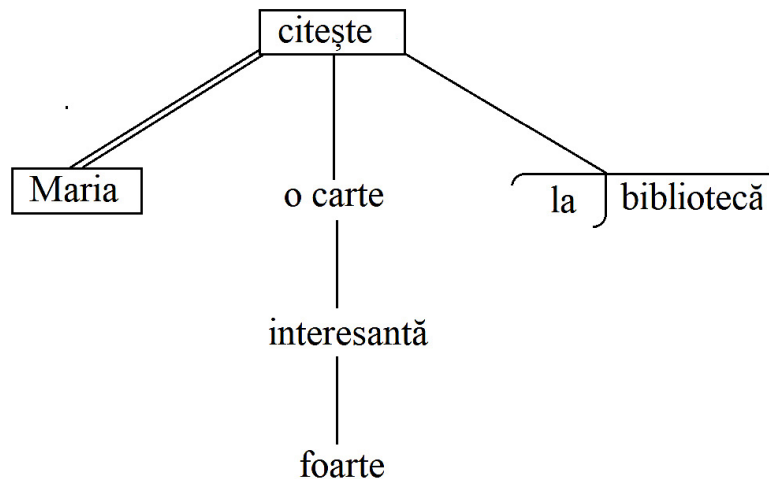
Rečenica je, prema navedenom, entitet sastavljen od glagolske jezgre predikata aktualizirane subjektom i funkcionalnih elemenata koji su toj jezgri podređeni neposredno ili posredno, preko drugih elemenata funkcionalne strukture. Ovisno o tome rečenični elementi zauzimaju različite razine udaljenosti od glagolske jezgre predikata.

Funkcionalnu strukturu bilo bi možda idealno prikazivati pomoću koncentričnih krugova (za potrebe ilustracije koristimo još prošireniju gornju rečenicu, *Maria citește o carte foarte interesantă la bibliotecă.*, *Maria čita jako zanimljivu knjigu u knjižnici.*):

Zbog praktičnih razloga, služimo se ipak donekle modificiranim Tesnièreovim stemama:

Preostaje nam još vidjeti koji su to elementi funkcionalne strukture rečenice obvezatni, a koji se mogu smatrati proširenjima.

Jedno od svojstava glagolske jezgre predikata, točnije glagola njegov je semantički kapacitet: valentnost, mogućnost podređenosti jednog ili više (praktično dva) objekta ili pak nemogućnost konstrukcije s objektom te mogućnost formiranja konstrukcije koja uključuje predikatno ime. Spomenuto svojstvo, kapacitet, ostvaruje se kroz četiri temeljne, minimalne odnosno kanonske strukture (koje, svakako, mogu biti proširene):

S + nV^{INTR}pr	<i>Soarele strălucește. (Sunce sja.)</i>
S + nV^{COP}pr + NuPr	<i>Mihai este medic. (Mihai je liječnik.)</i>
S + nV^{TR}pr + Cd	<i>Norii ascund luna. (Oblaci skrivaju mjesec.)</i>
S + nV^{TR}pr + Cd + CPr	<i>Clara a considerat-o pierdută. (Clara ju je smatrala izgubljenom.)</i>

Prvi kanonski model (S + nV^{INTR}pr) odgovara obvezatnoj rečeničnoj strukturi (glagol aktualiziran subjektom) i obuhvaća subjekt (*subiectul*) i glagolsku jezgru predikata (*nucleul verbal al predicatului*). Glagol je neprijelazan (*INTR*). Drugi osim subjekta i glagolske jezgre predikata, kopulativnog glagola (*COP*) obuhvaća i predikatno ime (*numele predicativ*). Mogli bismo reći da su spomenuta dva kanonska modela na dubinskoj razini bliska (usporedimo *On je kralj.* i *On kraljuje.*; *Žut je.* i *Žuti se.*), a mnogi jezici, primjerice korejski, ne razlikuju, osim iznimno, naše kategorije glagola i pridjeva. U trećem je modelu glagol prijelazan (*TR*), a uslijed njegova semantizma (*skrivati*) obvezatna je konstrukcija s direktnim objektom (*complementul direct*). Četvrti model proširuje, također zbog semantizma glagola, još jednim elementom, predikativnom dopunom direktnom objektu: *complementul predicativ* (*Clara ju je smatrala izgubljenom.*).

Elementi koji pripadaju nekom od kanonskih modela (subjekt, glagolska jezgra predikata, predikatno ime i predikativna dopuna direktnom objektu) obvezatni su elementi (za odabrani model) rečenične strukture i smatramo ih primarnim funkcijama. Sve ostale elemente (nabrojat ćemo

najvažnije), indirektni objekt (*complementul indirect*), vršitelja pasivne radnje (*complementul de agent*), priložnu oznaku (*complementul circumstanțial*), atribut (*atributul*) i apoziciju (*apozitia*) možemo smatrati (neobvezatnim) proširenjima, dopunama.

2.2. Subordinacija i zavisna rečenica

Pri tumačenju procesa subordinacije, nastanka zavisne, odnosno zavisnosložene rečenice polazimo od strukture jednostavne rečenice (iz tog smo joj razloga posvetili relativno velik prostor). Temeljna je pretpostavka da se bilo koji element sintaktičke strukture neke rečenice (osim same glagolske jezgre predikata) može, zahvaljujući već spominjanom primatu funkcije nad kategorijalnom pripadnošću, zamijeniti rečenim entitetom, entitetom koji i sam odražava temeljnu, obvezatnu rečeničnu strukturu (glagolsku jezgru aktualiziranu subjektom) uz eventualna proširenja. Polazna, stvarna ili virtualna, rečenica biva uklopljena u strukturu druge rečenice na određeno funkcionalno mjesto, postaje element strukture te druge rečenice i ulazi s njom u asimetričan odnos: jedna rečenica je glavna, a druga njoj podređena (podređena njezinoj glagolskoj jezgri), zavisna. Pogledajmo jednostavan primjer:

Poștașul va veni. (Poștar će doći.)

Aștept asta. (Čekam to.)

Prva rečenica (*Poștașul va veni.*) najprije je „pripremljena” procesom komplementacije za uklapanje u strukturu druge rečenice (*Aștept asta.*), koja time postaje glavna, na funkcionalno mjesto direktnog objekta (*asta*). Ovaj proces moguć je zahvaljujući subordinatoru (koji sadrži komplementator ili mu odgovara), a polazna rečenica doživljava promjene (promjenu glagolskog načina u našem primjeru). U ovom konkretnom primjeru rumunjski nudi sljedeće rješenje:

Aștept să vină poștașul. (Čekam da poștar dođe.)

Koristeći Tesnièreovu teoriju i nešto modificiran prikaz, možemo reći da glagolska jezgra, a time i cijela polazna rečenica (I) translacijom drugog stupnja, označenom dvostrukom strelicom, pomoću translativa *să* (govorimo o prvom gore navedenom primjeru), koji je prema našem tumačenju komplementator i u ovom slučaju ujedno i subordinator, postala funkcionalni element supstantivalne prirode (O), koji se sada može, kao bilo koji supstantiv, uklopiti na mjesto direktnog objekta:

$I \xrightarrow{\text{să}} \gg O.$

U rečenici

Voi termina asta înainte să vină poștașul. (Dovršit ću to prije nego što dođe poștar.)

polazna je rečenica (*Poștașul va veni.*) prošla analogan proces komplementacije, ali je zatim pomoću drugog dijela subordinatora (prvog u linearnom poretku), priloga *înainte* uklopljena translacijom prvog stupnja (označenom jednostrukom strelicom) na mjesto elementa adverbijalne prirode (E), na mjesto priložne oznake vremena:

$$I \xrightarrow{\text{să}} \gg O \xrightarrow{\text{înainte}} \rightarrow E.$$

Retoromanski idiomi imaju sustavno složene subordinatore, kao što to vidimo na primjeru sljedeće rečenice na *valladeru*, donjoengadinskom:

Eu legiaiva cur cha'l postin ais gnü. (Čitao sam kada je poštar došao.)

$$I \xrightarrow{\text{cha}} \gg O \xrightarrow{\text{cur}} \rightarrow E.$$

Spomenuta sustavnost dovela nas je do zaključka da je svaki proces subordinacije ustvari stupnjevit, da se uvijek sastoji od dva koraka, komplementacije i zatim integracije u strukturu druge, glavne rečenice:

$$\text{subordinacija} = \begin{array}{|c|} \hline \text{integracija} \\ \hline \begin{array}{|c|} \hline \text{komplementacija} \\ \hline \end{array} \\ \hline \end{array}$$

a sljedećim bismo poopćenjem rezultat komplementacije mogli proglasiti nekom neodređenom, prijelaznom kategorijom (C^a). U prethodnom bi primjeru to bilo:

$$I \xrightarrow{\text{cha}} \gg C^a \xrightarrow{\text{cur}} \rightarrow E.$$

Međutim, romanski idiomi poznaju i jednostavne subordinatore na mjestima gdje su oni u retoromanskom složeni. Subordinatoru *cur cha* iz ranijeg primjera odgovara rumunjski veznik *când*, a analogna bi rečenica, pod pretpostavkom postojanja složenog subordinatora na ovom mjestu i u rumunjskom, glasila:

* *Citeam când că a venit poștașul.*

Problem postojanja jednostavnih subordinatora u rumunjskom te drugim romanskim idiomima u određenim slučajevima čak i u retoromanskom (*scha*) mogao bi se riješiti pretpostavkom da svaki subordinator sadrži barem neiskazani koordinator, odnosno uvođenjem pojma nultog komplementatora ($\odot$), a u slučajevima kada komplementator odgovara samom subordinatoru, smatranjem drugog dijela (u linearnom poretku prvog) subordinatora nultim:

$$I \xrightarrow{[\text{că}]} \gg C^a \xrightarrow{\text{când}} \rightarrow E,$$

$$I \xrightarrow{\odot} \gg C^a \xrightarrow{\text{când}} \rightarrow E,$$

$$I \xrightarrow{\text{că/să}} \gg C^a \xrightarrow{\odot} \rightarrow O.$$

3. Rumunjski u okvirima Romanije

Nastanak zavisnih rečenica tumačimo zamjenom elemenata funkcionalne strukture rečenice rečeničnim entitetima pa bi, prema tome, i njihova podjela trebala počivati upravo na funkcionalnom kriteriju. Francuske gramatike (govoreći o francuskim, praktično govorimo i o drugim romanskim gramatikama, osim rumunjskih) klasificiraju ih u tri velike skupine: *complétives* (zavisne rečenice kojima se iskazuju dopune), *circonstanciellles* (priložne) i *relatives* (relativne). Kao što vidimo, francuski, za razliku od svih drugih romanskih gramatika pa i hrvatskih, posjeduje krovni, nadtermin: *complétives*. On i nije baš najsretniji jer su među dopune (*compléments*) tu svrstani i subjekt (*sujet*) i predikatno ime (*attribut du sujet*), koje, svakako ne možemo smatrati dopunama. Daleko je veći problem to što se kod treće skupine, *relatives*, napušta funkcionalni i koristi formalni kriterij (to, prema definicijama, nisu više zavisne rečenice kojima se iskazuju određene funkcije u rečenici, već one koje su uvedene relativnim zamjenicama, *prilozima i pridjevima*). Rumunjske pak gramatike primjenjuju, i tu je, smatramo, njihova velika prednost u odnosu prema svim drugim romanskim gramatikama, pri podjeli zavisnih rečenica striktno funkcionalne kriterije. Podjele zavisnih rečenica u mnogobrojnim gramatikama raznolike su, ali možemo i dalje govoriti o tri velike skupine. Za prvu skupinu, koja obuhvaća zavisne rečenice kao što su objektne, subjektne ili predikatne nema nekog nadtermina i mi stoga predlažemo naziv *zavisne rečenice primarnih funkcija*, one koje obuhvaćaju funkcije elemenata kanonskih modela koji mogu biti zamijenjeni rečeničnim entitetom: subjekta, direktnog objekta, predikatnog imena i predikativne dopune direktnom objektu. Preostale dvije velike skupine *priložne* su (iskazuju priložne oznake) i *atributne* zavisne rečenice. Postojanje pojma atributnih rečenica (onih koje rečeničnim entitetom zamjenjuju atribut, pridjevski ili imenski, *atributul adjectival, atributul substantival*) dokazuje da rumunjske gramatike dosljedno poštuju funkcionalne kriterije pa se ne događa, kao u francuskim gramatikama da su *complétive complément déterminatif de nom* i *relative déterminative* svrstane u dvije različite nadskupine samo zato što je jedna uvedena veznikom, a druga relativom. Rumunjske se gramatike načelno bave pojedinim funkcijama, a zavisnu rečenicu promatraju kao jedan od načina njihova iskazivanja (što u biti i je ispravno). Mogu ponuditi i različite podjele, na primjer na nepriložne *necircumstanțiale*) i priložne (*circumstanțiale*), što je vidljivo iz donjeg navoda.

Ovdje, samo kao ilustraciju, navodimo po jedan primjer iz francuske i rumunjske sintakse.²

Les subordonnées peuvent remplir à l'égard de la principale dont elles dépendent les mêmes fonctions que les divers compléments par rapport à leur principal [...]. On distingue donc :

- a) les **subordonnées substantives** (ou **complétives**), assimilables : au complément d'objet, parfois au sujet du verbe principal ; à un complément de nom ou d'adjectif ; plus rarement à l'attribut d'un sujet [...]
- b) les **subordonnées adverbiales** (ou **circonstanciellles**), assimilables à des compléments circonstanciels [...]
- c) enfin, les subordonnées relatives (ou adjectives) occupent une place à part car elles sont introduites par des mots de liaison particuliers, les pronoms relatifs [...]. Elles sont en général assimilables à un complément ou un attribut du nom de nature adjectivale :... (Wartburg – Zumthor 1989, 74)

² Sustavno uspoređivanje francuskih i rumunjskih gramatika moglo bi biti predmetom posebne studije. Izbor referentnih djela koja se odnose na ovo poglavlje pridodan je bibliografskim navodima.

Propozicije subordonate *se clasifică* după următoarele criterii:

3.2.2.1. *După conținut* : subordonate *necircumstanțiale* și subordonate *circumstanțiale*.

- a) **Subordonate necircumstanțiale** sunt subordonatele care nu exprimă circumstanțe și care îndeplinesc funcțiile sintactice de subiect, de componentă nominală a predicatului nominal (numele predicativ), de atribut, de complement direct, de complement indirect, de complement de agent sau de element predicativ suplimentar : *subiectiva, predicativa, atributiva, completiva directă, completiva indirectă, completiva de agent și predicativa suplimentară*. [...]
- b) **Subordonatele circumstanțiale** sunt subordonatele care exprimă o multitudine și o diversitate de circumstanțe, ele îndeplinind funcțiile sintactice de complemente circumstanțiale de loc, de timp, de mod, de cauză, de scop, de condiție, de concesie, de consecință, de instrument, de asociere, de relație, de opoziție, de cumul și de excepție. În funcție de acest conținut, mai apropiat de concret decât al necircumstanțialelor, ele se pot foarte ușor identifica, primind denumiri de subordonate circumstanțiale, identice cu acelea ale complementelor corespunzătoare din planul propoziției : *de loc, de timp, de mod, de cauză, de scop, de condiție, de concesie, de consecință, de instrument, de asociere, de relație, de opoziție, de cumul și de excepție*. (Constantinescu-Dobridor 1998, 282, 283)

Naša je podjela, prema tome, neka vrsta kompromisa:

- *zavisne rečenice primarnih funkcija* (iskazuju funkcije obuhvaćene kanonskim modelima)
- *zavisne priložne rečenice* (iskazuju priložne oznake)
- *zavisne atributne rečenice* (iskazuju attribute).

Striktno pridržavanje funkcionalnih kriterija dovodi do veoma širokog shvaćanja kategorije subordinatora, usporedimo li rumunjske s drugim romanskim gramatikama. Mi ćemo ovdje, upravo radi sumjerljivosti i usporedivosti s lingvističkim opisima drugih romanskih idioma, najveću pažnju, tamo gdje to bude moguće, posvetiti subordinatorima vezničkog tipa (veznicima i vezničkim lokucijama).

Već smo spomenuli da cilj ovog rada nije neka iscrpna deskriptivna rumunjska sintaksa, nego pogled na subordinaciju u rumunjskom, rumunjske zavisne rečenice. To nužno dovodi do generalizacije, a nerijetko i do znatne, možda jedva dopustive simplifikacije. Simplifikacija ipak nije arbitrarna, već je utemeljena na primjeni pojma *sintaktičkog prototipa*. Naime, kada zaključke donosimo na temelju istraživanja korpusa (kada je riječ o poredbenoj romanskoj sintaksi, za mnoge idiome kvalitetni lingvistički opisi jednostavno ne postoje), glavni nedostatak je teoretska ili stvarna ograničenost korpusa. Ma koliko jedinica dodavali nekom korpusu zamišljene veličine (na primjer, sve knjige napisane na rumunjskom u dvadesetom i dvadesetprvom stoljeću), on bi i dalje bio teoretski ograničen. Trebao bi, ponovo teoretski biti beskonačan ili rasti u beskonačnost. Iako nam sada razmišljanje može krenuti k teorijskim distribucijama u funkciji distribucije empiričke vjerojatnosti, vjerojatnosti *a posteriori*, umjesto traženja egzaktnog matematičko-statističkog modela, zamislimo, pojednostavljeno, da bi pri neprestanom proširivanju korpusa rasla učestalost tipičnih, za ispitivanu sintaktičku pojavu karakterističnih, a time i za opis relevantnih, primjera, dok bi broj stupnjevito atipičnih, onih koji u većoj ili manjoj mjeri, stupnjevito odstupaju od tipičnog bio sve manje značajan. Prema tome, u opisu „žrtvujemo“ sve ono što bi u detaljnoj deskripciji bilo zanimljivo, ali je pri odabranoj razini signifikantnosti zanemarivo.

U redcima koji slijede prikazat ćemo upravo ono što u ovakvoj studiji smatramo signifikantnim u zavisnim rečenicama primarnih funkcija te u priložnim i atributnim zavisnim rečenicama.

3.1. Zavisne rečenice primarnih funkcija

Kao što smo već rekli, u ove rečenice ubrajamo zavisne rečenice koje u glavnoj rečenici zauzimaju mjesto nekog od elemenata kanonskih modela (osim same glagolske jezgre predikata): subjekta, direktnog objekta, predikatnog imena i predikativne dopune direktnom objektu.

Ove rečenice zauzimaju u funkcionalnoj strukturi prvu razinu udaljenosti od glagolske jezgre predikata, neposredno su joj podređene i, ovisno o odabranom kanonskom modelu, obvezatne su.

Objektna rečenica (completiva directă). Zbog frekventnosti pojavljivanja, započinjemo zavisnim rečenicama koje imaju funkciju direktnog objekta.³ Ove su rečenice, u potpunom romanskom duhu, uvedene univerzalnim veznikom *că*. Pogledajmo rumunjski primjer i njegove druge romanske ekvivalente (francuski, španjolski, talijanski, retoromanski, točnije donjoengadinski, *vallader* te sardski):

RUMUNJSKI	... știe doar Tatăl vostru Cel ceresc <i>că aveți nevoie de ele.</i> (<i>Biblia sau Sfânta Scriptură</i> 2005 : Mt 6,32)
FRANCUSKI	Or votre Père céleste sait <i>que vous avez besoin de tout cela.</i> (<i>La Bible de Jérusalem</i> 1975 : Mt 6,32)
ŠPANJOLSKI	... pero bien sabe vuestro Padre celestial <i>que de todo eso tenéis necesidad.</i> (<i>Sagrada Biblia</i> 1999 : Mt 6,32)
TALIJANSKI	Il Padre vostro celeste, infatti, sa <i>che ne avete bisogno.</i> (<i>La Sacra Bibbia</i> 2023 : Mt 6,32)
VALLADER	Ma vos Bap in tschêl sa <i>cha vus avais dabsögn da tuot quai.</i> (<i>La Soncha Scrittüra</i> 1953 : Mt 6,32)
SARDSKI	Babbu brostu 'e su chelu difattis ischit <i>chi nde tenies bisonzu.</i> (<i>Sa Bibbia Sacra</i> 2003 : Mt 6,32)
HRVATSKI	... jer zna Otac vaš nebeski <i>da vam je sve to potrebno.</i> (<i>Biblija</i> 1993 : Mt 6,32)

Rumunjski, međutim, osim univerzalnog romanskog veznika *că* koristi i veznik (ujedno i marker konjunktiva) *să* te diskontinuiranu vezničku konstrukciju *ca ... să*. Već spomenuti strogo funkcionalni princip razdiobe zavisnih rečenica dopušta ovdje uporabu nevezničkih subordinatora, relativnih zamjenica i pronominaliziranih pridjeva te, u indirektnim pitanjima, interogativa, upitnih zamjenica, priloga i pridjeva. Indirektna pitanja koja pripadaju parcijalnoj interogaciji načelno se ne razlikuju od takvih pitanja u drugim romanskim idiomima (subordinator je upitna riječ, zamjenica, prilog ili pridjev, koja je korištena i u direktnom pitanju). Situacija je zanimljiva u indirektnim pitanjima totalne interogacije (pitanje se odnosi na cijelu rečenicu i odgovor je da ili ne). Pogledajmo jedan primjer.

³ Indirektni objekt spominjemo kasnije.

RUMUNJSKI	Și Pilat auzind, a întreat <i>dacă omul este galileean</i> . (<i>Biblia sau Sfânta Scriptură</i> 2005 : Lk 23,6)
FRANCUSKI	À ces mots, Pilate demanda <i>si l'homme était Galiléen</i> . (<i>La Bible de Jérusalem</i> 1975 : Lk 23,6)
ŠPANJOLSKI	Oyendo esto Pilato, preguntó <i>si aquel hombre era galileo...</i> (<i>Sagrada Biblia</i> , 1999 : Lk 23,6)
TALIJANSKI	Udito ciò, Pilato domandò <i>se quell'uomo era Galileo...</i> (<i>La Sacra Bibbia</i> 2023 : Lk 23,6)
VALLADER	Cur cha Pilatus udit quai, dumandet el <i>scha quel hom saja ün Galileer</i> . (<i>La Soncha Scrittüra. Vegl e Nouv Testamaint</i> 1953 : Lk 23,6)
SARDSKI	Intesu custu, Pilattu at dimandau <i>si fit Galileu</i> . (<i>Sa Bibbia Sacra</i> 2003 : Lk 23,6)
HRVATSKI	Kad to Pilat ču, upita <i>je li taj čovjek Galilejac</i> . (<i>Biblija</i> 1993 : Lk 23,6)

Iako rumunjski subordinator *dacă* djeluje neobično među ostalim romanskim subordinatorima (*si*, *se*, *scha* < *si*), mogli bismo reći da on vjernije slijedi uporabu univerzalnog romanskog subordinatora (< *de* + *că*).

Načini objektivne rečenice su indikativ, kondicional-optativ i konjunktiv.⁴ Što se distribucije načina tiče, možemo reći da *să* kao subordinator ili dio subordinatora pouzdano upućuje na uporabu konjunktiva, ali općenito rumunjska se polazna rečenica znatno ne mijenja prigodom procesa subordinacije. Jedan od razloga je to što rumunjski, za razliku od drugih romanskih idioma, tolerira indikativ iza glagola koji iskazuju osjećaje, a negacija uz glagole mišljenja ne „mijenja atmosferu“ u glavnoj rečenici koja upućuje na promijenjeno stajalište govornika i u drugim romanskim idiomima može za posljednicu imati uporabu konjunktiva u zavisnoj objektivnoj rečenici. U francuskoj rečenici *Je me réjouis que tu sois ici*, govornik iskazuje svoj odnos prema poruci (*veselim se*) i konjunktiv je kompatibilan s objektivnom, izvanjezičnom stvarnošću situacije (*ti si ovdje i vidim te*). Ekvivalentna rumunjska rečenica glasila bi *Mă bucur că ești aici*.

Nadalje, ne vrši pomak na vremenskoj osi pri uklapanju polazne rečenice u glavnu (slaganje vremena), što je vidljivo iz prethodnog primjera (*Și Pilat auzind, a întreat dacă omul este galileean*). Izostanak pomaka vidimo i u donjoengadinskom (*valladeru*), ali taj idiom (pod njemačkim utjecajem) u nepravnom govoru koristi konjunktiv pa je pitanje koliko možemo govoriti o vremenima u pravom smislu riječi.

Zanimljivo je spomenuti da se u rumunjskom indirektnom pitanju ne gubi nužno inverzija, koja je marker direktnog pitanja: *Mă întreabă când aduce Radu cărțile*. Pitanje koliko bi istraživanje mjesta subjekta u linearnom poretku u rumunjskom uopće imalo smisla, budući da pronominalizacija subjekta nije obvezatna (imalo bi smisla u francuskom ili engadinskom).

U linearnom poretku objektivna rečenica zauzima mjesto koje bi u jednostavnoj rečenici zauzeo

⁴ Prezumptiv je ovdje „žrtva“ primjene sintaktičkog prototipa.

funkcionalni element koji zamjenjuje, direktni objekt iskazan jednostavnom kategorijom, odnosno najčešće slijedi glagolsku jezgru predikata.

Subjektivna rečenica (subiectiva). Iako smo, zbog učestalosti pojavljivanja, u ovom prikazu dali prednost objektnoj rečenici, subjektivna rečenica, prema našem tumačenju ustroja rečenice, ima iznimno veliku važnost. Ne možemo govoriti o podređenosti glagolskoj jezgri predikata budući da subjektivna rečenica, kao aktualizator glagolske jezgre s njom uspostavlja odnos dvostrane međuovisnosti.

Iskazuje, dakle, subjekt i uvedena je univerzalnim romanskim veznikom *că*, a subordinatori su i *să* te *ca ... să*.

Prema već spominjanom shvaćanju subordinatora u rumunjskim gramatikama, rečenica uvedena relativom ili interogativom smatra se „punopravnom“ subjektivnom rečenicom i tada može zauzeti u linearnom poretku mjesto uobičajeno za subjekt, ispred glagolske jezgre predikata:

RUMUNJSKI	<i>... cel ce s-a atins de apa curăţitoare va fi necurat până seara. (Biblia sau Sfânta Scriptură 2005 : Br 19,21)</i>
FRANCUSKI	<i>... celui qui a touché à ces eaux sera impur jusqu'au soir. (La Bible de Jérusalem 1975 : Br 19,21)</i>
ŠPANJOLSKI	<i>... quien tocar el agua lustral será inmundo hasta la tarde. (Sagrada Biblia 1999 : Br 19,21)</i>
TALIJANSKI	<i>... chi avrà toccato l'acqua di purificazione sarà impuro fino alla sera. (La Sacra Bibbia 2023 : Br 19,21)</i>
VALLADER	<i>E quel chi ha sprinzlâ l'aua da la purificaziun ais impür fin saira. (La Soncha Scrittüra 1953 : Br 19,21)</i>
SARDSKI	<i>Chie no at a essere purificau chin custu ritu, ch'at a essere bocau a fora dae sa soziedade... (Sa Bibbia Sacra 2003 : Br 19,20)</i>
HRVATSKI	<i>... i onaj koji je dirnuo vodu za očišćenje, neka je nečist do večeri. (Biblija 1993 : Br 19,21)</i>

Ipak, subjektivna rečenica najčešće slijedi bezlični ili bezlično upotrijebljen glagol ili pogotovo bezličnu konstrukciju *e(ste) bine (frumos, normal, clar, firesc) că/să*.⁵ U sljedećim primjerima jedino u rumunjskom nalazimo tu konstrukciju, dok ostali navedeni idiomi imaju zavisnu rečenicu na uobičajenom mjestu subjekta.

RUMUNJSKI	<i>Este clar că nimeni nu este îndreptăţit înaintea lui Dumnezeu prin Lege,...</i> <i>(Noua Traducere În Limba Română 2016 : Gal 3,11)</i>
FRANCUSKI	<i>Que d'ailleurs la Loi ne puisse justifier personne devant Dieu, c'est l'évidence,...</i> <i>(La Bible de Jérusalem 1975 : Gal 3,11)</i>

⁵ Francuske gramatike takvu zavisnu rečenicu smatraju stvarnim subjektom (*sujet réel*). Mi smo skloniji složiti se s Béchadeom (Béchade 1989, 260) i smatramo da se radi o dopuni (*terme complétif*) semantički praznoj zamjenici *il*, koja je pravi (i jedini) subjekt.

ŠPANJOLSKI	<i>Y que por la Ley nadie se justifica ante Dios es manifestó,... (Sagrada Biblia 1999 : Gal 3,11)</i>
TALIJANSKI	<i>E che nessuno sia giustificato davanti a Dio per la Legge risulta dal fatto che il giusto per fede vivrà. (La Sacra Bibbia 2023 : Gal 3,11)</i>
VALLADER	<i>Ma ch'ingün nu vain güstifichà davant Dieu tras la ledscha, quai ais cler;... (La Soncha Scrittüra 1953 : Gal 3,11)</i>
SARDSKI	<i>E chi nemmos si pottat zustificare in dainnantis de Deus resurtat dae su fattu chi su zustu at a bivere in birtude de sa fide. (Sa Bibbia Sacra 2003 : Gal 3,11)</i>
HRVATSKI	<i>A da se Zakonom nitko ne opravdava pred Bogom, to je očito,... (Biblija 1993 : Gal 3,11)</i>

Bitno je istaknuti da rumunjski uz ostale subordinatore u subjektnoj rečenici koristi i univerzalni romanski veznik *că*, a u linearnom poretku najčešće slijedi bezlični glagol ili konstrukciju. Za ostalo (glagolski načini i vremena) vrijedi ono što je rečeno za objektnu rečenicu.

Predikatna rečenica (predicativa). Predikatna rečenica u funkcionalnoj strukturi rečenice dolazi na mjesto predikatnog imena. Dio je jednog od kanonskih modela, koji također sadrži kopulativni glagol, i za taj je model obvezatna.

Osim subordinatorima koje rumunjske gramatike prihvaćaju zbog specifične podjele zavisnih rečenica prema funkcionalnom kriteriju (upitnim zamjenicama, priložima i pridjevima te relativnim zamjenicama i pronominaliziranim relativnim ili neodređenim pridjevima) mogu biti uvedene, kao i ranije prikazane rečenice primarnih funkcija, univerzalnim romanskim veznikom *că* te veznicima *să* i *ca ... să*. Pogledajmo jedan primjer.

RUMUNJSKI	<i>Mâncarea Mea este să fac voia Celui ce M-a trimis pe Mine și să săvârșesc lucrul Lui. (Biblia sau Sfânta Scriptură 2005 : Iv 4,34)</i>
FRANCUSKI	<i>Ma nourriture est de faire la volonté de celui qui m'a envoyé et de mener son œuvre à bonne fin. (La Bible de Jérusalem 1975 : Iv 4,34)</i>
ŠPANJOLSKI	<i>Mi alimento es hacer la voluntad del que me envió y acabar su obra. (Sagrada Biblia 1999 : Iv 4,34)</i>
TALIJANSKI	<i>Il mio cibo è fare la volontà di colui che mi ha mandato e compiere la sua opera. (La Sacra Bibbia 2023 : Iv 4,34)</i>
VALLADER	<i>Mia spaisa ais, ch'eu fetscha la voluntà da quel chi m'a tramiss, e ch'eu cumplescha si'ouvra. (La Soncha Scrittüra 1953 : Iv 4,34)</i>

SARDSKI	Recattu meu est a facher sa voluntade de chie m'at imbiau e de facher s'opera sua. (<i>Sa Bibbia Sacra</i> 2003 : Iv 4,34) ⁶
HRVATSKI	“Moja se hrana sastoji u tom <i>da vršim volju onoga</i> koji me poslao i <i>dovršim njegovo djelo</i> . (<i>Biblija</i> 1993 : Iv 4,34)

Uporaba glagolskih načina i vremena ista je kao i kod objektne i subjektne rečenice, a u linearnom poretku ove rečenice neposredno slijede kopulativni glagol.

Predikativna dopuna direktnom objektu (complementul predicativ al obiectului). Funkcija predikativne dopune direktnom objektu obvezatan je dio četvrtog kanonskog modela. Navodimo je ovdje, iako bismo je prema principu sintaktičkog prototipa mogli i izostaviti (čini se da ova funkcija u obliku rečenice postoji samo zato da bi se mogla navoditi u gramatikama). Ove rečenice mogu biti uvedene subordinatorima *că* i *să* te eventualno *ca ... să*.

*Te știi că ești foarte inteligent. (Znam da si jako pametan.)*⁷

*L-au ales să fie antrenor. (Izabrali su ga za trenera.)*⁸

U linearnom poretku dolaze iza glavne rečenice (i direktnog objekta) i nemaju pri uporabi glagolskih načina i vremena specifičnosti u odnosu prema ostalim zavisnim rečenicama primarnih funkcija.

3.2. Zavisne priložne rečenice

Priložne rečenice iskazuju logičko-temporalno-spacijalne odnose radnje zavisne rečenice u odnosu prema glavnoj. U rečeničnoj strukturi zauzimaju prvu razinu udaljenosti od glagolske jezgre predikata (direktno su joj podređene), ali nisu obvezatne i smatraju se proširenjima. Ukratko ćemo prikazati najvažnije priložne oznake (vremena, mjesta, uzroka, posljedice, cilja, dopusnosti, načina i pogodbe) iskazane zavisnom rečenicom.

Vremenska rečenica (temporal). Vremenska rečenica iskazuje vremenski odnos radnji zavisne i glavne rečenice (anteriornost, posteriornost i simultanost). Osim same temporalnosti, ove rečenice mogu iskazati i aspekt (početak, završetak, trajanje, ponavljanje radnje). Za anteriornost koriste se sljedeći subordinatori: *înainte să* s varijantama, (*mai*) *înainte (ca) să, până, până să, până când, până nu*. Za iskazivanje neposredne anteriornosti (radnje se gotovo preklapaju, podudaraju) koristi se *până (nu)* i *pentru când*. Subordinatori koji uključuju *până* pridodaju i ideju o trajanju radnje do određene točke u vremenu. Za izražavanje posteriornosti subordinatori su *dacă, de,*⁹ *după ce, după ce că* i *o dată ce* (ovaj subordinator ukazuje i na točku u vremenu od koje se radnja počinje odvijati). Neposredna posteriornost i brz slijed događaja iskazuju se veznikom *când* uvedenim prijedlogom *de*,

⁶ Primjećujemo da svi ovdje navedeni idiomi, osim rumunjskog i *valladera*, koriste infinitivnu konstrukciju umjesto zavisne rečenice.

⁷ Doslovno: * *Znam te da si jako pametan*.

⁸ *Izabrali su ga da im bude trener*.

⁹ Vidimo da su mnogi subordinatori polivalentni.

de (pe) când te veznicima i lokucijama *cum, de cum, imediat ce, (de) îndată ce, pe dată ce, unde, cât*. Simultanost ne mora značiti i često ne znači potpuno podudaranje radnji (u rečenici *Upoznao sam ga kad je imao sedam godina*. radi se o presijeku vremenskog intervala od godine dana u određenoj točki). Veznik *când* iskazuje istovremenost na općenit, neutralan način. Za iskazivanje trajanja radnje koriste se subordinatori *pe când, în timp ce, în vreme ce, cât timp, câtă vreme, până, până ce, până cât* i *pe măsură ce*. Subordinator *pe măsură ce* ujedno označava i progresiju u vremenu. Za iskazivanja trenutne simultanosti, trenutnog podudaranja koristi se veznik *când* uveden priložima *tocmai* i *chiar* ili u korelaciji s *atunci* u glavnoj rečenici. Simultanost i ponavljanje iskazuju subordinatori *oricând* i *(ori) de câte ori*. Pogledajmo primjer vremenske rečenice.

RUMUNJSKI	Tu însă, <i>când faci milostenie</i> , să nu știe stânga ta ce face dreapta ta,... (<i>Biblia sau Sfânta Scriptură</i> 2005 : Mt 6,3)
FRANCUSKI	Pour toi, <i>quand tu fais l'aumône</i> , que ta main gauche ignore ce que fait ta main droite,... (<i>La Bible de Jérusalem</i> 1975 : Mt 6,3)
ŠPANJOLSKI	<i>Cuando des limosna</i> , no sepa tu izquierda lo que hace la derecha,... (<i>Sagrada Biblia</i> 1999 : Mt 6,3)
TALIJANSKI	<i>Quando invece tu fai l'elemosina</i> , non sappia la tua sinistra ciò che fa la tua destra,... (<i>La Bibbia</i> 1988 : Mt 6,3).
VALLADER	Ma <i>cur cha tü fast almousna</i> , schi nu sapcha teis man schvester quai chi fa il dret,... (<i>La Soncha Scrittüra</i> 1953 : Mt 6,3)
SARDSKI	Cando imbezzes tue faches sa limusina, no iscat sa manu dresta su chi fachet sa manu manca,... (<i>Sa Bibbia Sacra</i> 2003 : Mt 6,3)
HRVATSKI	<i>Kad ti daješ milostinju</i> , neka ti ne zna ljevica što ti čini desnica,... (<i>Biblija</i> 1993 : Mt 6,3)

Iz navedenih paralelnih primjera vidimo da rumunjski, kao i većina romanskih idioma, koristi jednostavni subordinator (*când*), dok *vallader* svakako koristi složeni (*cur cha*). Osim jednostavnih subordinatora (*când, până, cum, cât, dacă, de*), rumunjski u vremenskim rečenicama koristi i složene subordinatore u kojima je komplementator, prvi (u linearnom poretku drugi) dio subordinatora, kao i u ostatku Romanije, univerzalni romanski veznik (*că*). Specifičnost rumunjskog je da osim univerzalnog romanskog veznika na ovom mjestu koristi i veznik *să* (distribucija veznika *că* i veznika *să* odgovara uporabi indikativa i konjunktiva) te relativ *ce*.

Navodimo još dva primjera, koji, osim iskazivanja anteriornosti i posteriornosti, ilustriraju i uporabu složenih rumunjskih subordinatora. U drugom navedenom primjeru (Mk 16,19) uočavamo da svi ovdje navedeni idiomi osim rumunjskog koriste konstrukciju s infinitivom za iskazivanje posteriornosti.

RUMUNJSKI	Și v-am spus acum, <i>înainte să se întâmpile</i> , pentru ca, atunci <i>când se va întâmpla</i> , să credeți. (<i>Noua Traducere În Limba Română</i> 2016 : Iv 14,29)
FRANCUSKI	Je vous le dis maintenant <i>avant que cela n'arrive</i> , pour qu'au moment où <i>cela arrivera</i> , vous croyiez. (<i>La Bible de Jérusalem</i> 1975 : Iv 14,29)

ŠPANJOLSKI	Os lo he dicho ahora, <i>antes que suceda</i> , para que <i>cuando suceda</i> creáis. (<i>Sagrada Biblia</i> 1999 : Iv 14,29)
TALIJANSKI	Ve l'ho detto ora, <i>prima che avvenga</i> , perché, <i>quando avverrà</i> , voi crediate. (<i>La Sacra Bibbia</i> 2023 : Iv 14,29)
VALLADER	E quaist s'ha eu dit uossa, <i>ant co cha quai dvainta</i> , per cha vus crajat, <i>cur chi sarà dvantà</i> . (<i>La Soncha Scrittüra</i> 1953 : Iv 14,29)
SARDSKI	Boll'appo nau commo, <i>innantis chi suzzedat</i> , ca <i>cando at a suzzeder</i> , bois appazas fide. (<i>Sa Bibbia Sacra</i> 2003 : Iv 14,29)
HRVATSKI	Već sam vam rekao sada, prije nego se dogodi, da vjerujete kad se dogodi. (<i>Biblija</i> 1993 : Iv 14,29)
RUMUNJSKI	Deci Domnul Iisus, <i>după ce a vorbit cu ei</i> , S-a înălțat la cer și a șezut de-a dreapta lui Dumnezeu. (<i>Biblia sau Sfânta Scriptură</i> 2005 : Mk 16,19)
FRANCUSKI	Or le Seigneur Jésus, après leur avoir parlé, fut enlevé au ciel et il s'assit à la droite de Dieu. (<i>La Bible de Jérusalem</i> 1975 : Mk 16,19)
ŠPANJOLSKI	El Señor Jesús, después de haber hablado con ellos, fue levantado a los cielos y está sentado a la diestra de Dios. (<i>Sagrada Biblia</i> 1999 : Mk 16,19)
TALIJANSKI	Il Signore Gesù, dopo aver parlato con loro, fu elevato in cielo e sedette alla destra di Dio. (<i>La Sacra Bibbia</i> 2023 : Mk 16,19)
VALLADER	Ma davo avair tschantschà quaists plets, füt il Segner Gesu tut sü in tschêl e's tschantet da la vart dretta da Dieu. (<i>La Soncha Scrittüra</i> 1953 : Mk 16,19)
SARDSKI	Su Sennore Zesusu, appustis de aer faveddau chin chinissos, est arziau a su chelu e s'èst settiu a manu dresta 'e Deus. (<i>Sa Bibbia Sacra</i> 2003 : Mk 16,19)
HRVATSKI	<i>Pošto im je ovako govorio</i> , Gospodin Isus bi uznesen na nebo i sjede Bogu s desne strane. (<i>Biblija</i> 1993 : Mk 16,19)

Način vremenskih rečenica najčešće je indikativ, dok se za anteriornost koristi konjunktiv obično uz očekivanu prisutnost sastavnice *să*. Mjesto vremenskih rečenica u linearnom poretku slobodno je. Rečenice koje iskazuju anteriornost obično su postponirane, a one koje izražavaju simultanost anteponirane, ali to je svakako težnja, a ne neko strogo pravilo.

Mjesna rečenica (locala). Rumunjsko strogo pridržavanje funkcionalnog kriterija pri podjeli zavisnih rečenica i, posljedično, široko shvaćanje subordinatora dozvoljava uvrštavanje mjesne rečenice u grupu priložnih rečenica. Mjesne rečenice, svakako, upućuju na mjesto odvijanja radnje, a njihovi su subordinatori relativni prilozni *unde* i *încotro*, koji mogu biti srasli s drugim elementom (*dincotro*), često neodređenim (*oriunde*, *oriîncotro*), dok *unde* može biti uveden prijedlogom: *de unde*, *pe unde*, *până unde*. Evo primjera mjesne rečenice:

RUMUNJSKI	Mă veți căuta și nu Mă veți găsi și <i>unde sunt Eu</i> , voi nu puteți să veniți? (<i>Biblia sau Sfânta Scriptură</i> 2005 : Iv 7,36)
FRANCUSKI	Vous me chercherez, et ne me trouverez pas ; et <i>où je suis</i> , vous ne pouvez pas venir”? » (<i>La Bible de Jérusalem</i> 1975 : Iv 7,36)
ŠPANJOLSKI	Me buscaréis y no me hallaréis, y <i>a donde yo voy</i> , vosotros no podéis venir? (<i>Sagrada Biblia</i> 1999 : Iv 7,36)
TALIJANSKI	“Voi mi cercherete e non mi troverete” e “ <i>Dove sono io</i> , voi non potete venire”?». (<i>La Sacra Bibbia</i> 2023 : Iv 7,36)
VALLADER	Vus am tschercharat, ma nu'm chattarat, ed <i>ingio chëu sun</i> , nu pudais vus gnir? (<i>La Soncha Scrittura</i> 1953 : Iv 7,36)
SARDSKI	M'azes a chircare e no m'azes a accattare e <i>a ube soe deo</i> no azes a poder bennere? (<i>Sa Bibbia Sacra</i> 2003 : Iv 7,36)
HRVATSKI	“Tražit ćete me, a nećete me naći” i “ <i>Gdje budem ja</i> , vi ne možete doći?” (<i>Biblija</i> 1993 : Iv 7,36)

U gornjim primjerima uočavamo da donjoengadinski, *vallader*, ponovo ima složeni subordinator (*ingio cha*). Većina bi romanskih gramatika ove zavisne rečenice svrstala među relativne (bez antecedenta). Uostalom, i u rumunjskom korpusu najčešće slijede *acolo* (*în locul*) ili specifično naznačenu lokaciju.

Način mjesnih rečenica najčešće je indikativ, ali mogu biti i u kondicionalu. U linearnom poretku najčešće slijede glavnu rečenicu, ali mogu se naći i ispred nje.

Uzročna rečenica (cauzala). Ove zavisne rečenice iskazuju uzrok izvršavanja radnje u glavnoj rečenici. Subordinatori ovih zavisnih rečenica mogu biti jednostavni: *căci*, *deoarece*, *fiindcă*, *întrucât* te *că*, *dacă*, *unde*, *cum*. Ovdje, svakako, o jednostavnim subordinatorima govorimo sinkronijski, uključujući suvremenu grafiju jer je većina njih dijakronijski gledano složena (primjerice *fiind* + *că*, doslovno *budući* + *da*). Koriste se i vezničke lokucije kao što su *din cauză că*, *din pricină că* i *pentru că*, *de vreme ce*, *din moment ce*. Među navedenim subordinatorima uzročnih rečenica postoje i manje semantičke razlike. Tako, na primjer, *fiindcă* i *din cauză că* iskazuju uzrok na objektiv, neutralan način, *deoarece* uključuje nijansu objašnjavanja, *întrucât* motivacije, a *de vreme ce* i *din moment ce* argumentiranja, ali njihova pravilna interpretacija ovisi svakako i o kontekstu. Pogledajmo dva primjera uzročne rečenice u odabranim romanskim idiomima.

RUMUNJSKI	– Slav rău, eu ți-am iertat ție toată datoria aceea, <i>pentru că m-ai rugat!</i> (Noua Traducere În Limba Română 2016 : Mt 18,32)
FRANCUSKI	„Serviteur méchant, toute cette somme que tu me devais, je t'en ai fait remise, <i>parce que tu m'as supplié</i> ;... (La Bible de Jérusalem 1975 : Mt 18,32)
ŠPANJOLSKI	Mal siervo, te condoné yo toda tu deuda <i>porque me lo suplicaste</i> . (Sagrada Biblia 1999 : Mt 18,32)
TALIJANSKI	“Servo malvagio, io ti ho condonato tutto quel debito <i>perché tu mi hai pregato</i> . (La Sacra Bibbia 2023 : Mt 18,32)
VALLADER	Tü malign d'ün famagl! Eu t'ha relaschà tuot teis debit, <i>pervia cha tü m'hast supplichà</i> . (La Soncha Scrittüra 1953 : Mt 18,32)
SARDSKI	Teraccu malu, deo t'appo perdonau tottu su deppidu <i>ca m'as precau</i> . (Sa Bibbia Sacra 2003 : Mt 18,32)
HRVATSKI	‘Zli slugo, sav sam ti dug oprostio jer si me molio. (Biblija 1993 : Mt 18,32)
RUMUNJSKI	Dar nu aveau nici un copil, <i>fiindcă Elisabeta era stearpă și amândoi erau acum înaintați în vârstă</i> . (Noua Traducere În Limba Română 2016 : Lk 1,7)
FRANCUSKI	Mais ils n'avaient pas d'enfant, <i>parce qu'Elisabeth était stérile et que tous deux étaient avancés en âge</i> . (La Bible de Jérusalem 1975 : Lk 1,7)
ŠPANJOLSKI	Pero no tenían hijos, <i>porque Elisabet era estéril, y ambos eran ya de edad avanzada</i> . (La Santa Biblia 2009 : Lk 1,7)
TALIJANSKI	Essi non avevano figli, <i>perché Elisabetta era sterile e tutti e due erano avanti negli anni</i> . (La Sacra Bibbia 2023 : Lk 1,7)
VALLADER	Els nun avaivan ingüns uffants; <i>perche Elisabet eira infrüttaivla, ed amenduos eiran fingià bain attempats</i> . (La Soncha Scrittüra 1953 : Lk 1,7)
SARDSKI	Ma non tenian fizos, <i>ca Elisabetta fit isterile e tottarduos fin mannos de edade</i> . (Sa Bibbia Sacra 2003 : Lk 1,7)
HRVATSKI	Ali nisu imali djeteta, jer je Elizabeta bila nerotkinja, a k tome oboje bijahu u poodmakloj dobi. (Biblija 1993 : Lk 1,7)

Vidimo da se rumunjski u biti ne razlikuje od drugih romanskih idioma, koristi jednostavne i složene subordinatore. Prvi (linearno drugi) dio složenih subordinatora univerzalni je romanski veznik *că* (susrećemo i relativ *ce*), uslijed tipa logičkog odnosa između glavne i zavisne rečenice (uzrok).

Spomenuti logički odnos nameće indikativ (eventualno kondicional, što je, mogli bismo slobodno reći, "indikativ" pod određenim uvjetom) kao isključiv način ovih zavisnih rečenica. U linearnom poretku ove zavisne rečenice dolaze iza glavne, iako su one uvedene s *cum* u pravilu ispred glavne.

Posljedična rečenica (consecutiva). Logički odnos koji smo susreli kod uzročnih rečenica ovaj put promatramo „s druge strane“, posljedične rečenice iskazuju rezultat, posljedicu radnje u glavnoj rečenici. Mogu biti uvedene jednostavnim subordinatorima *încât*, *că* te lokucijama, odnosno složenim veznicima *încât să*, *ca să*, *pentru ca să*, *așa că*, *astfel că*, *astfel încât*. Slijedi primjer jedne posljedične rečenice u rumunjskom i ostalim ovdje navođenim romanskim idiomima.

RUMUNJSKI	Atunci au adus la El pe un demonizat, orb și mut, și l-a vindecat, <i>încât cel orb și mut vorbea și vedea</i> . (<i>Biblia sau Sfânta Scriptură</i> 2005 : Mt 12,22)
FRANCUSKI	Alors on lui présenta un démoniaque aveugle et muet ; et il le guérit, <i>si bien que le muet pouvait parler et voir</i> . (<i>La Bible de Jérusalem</i> 1975 : Mt 12,22)
ŠPANJOLSKI	Entonces le trajeron un endemoniado ciego y mudo, y le curó, <i>de suerte que el mudo hablaba y veía</i> . (<i>Sagrada Biblia</i> 1999 : Mt 12,22)
TALIJANSKI	In quel tempo fu portato a Gesù un indemoniato, cieco e muto, ed egli lo guarì, <i>sicché il muto parlava e vedeva</i> . (<i>La Sacra Bibbia</i> 2023 : Mt 12,22)
VALLADER	Alura al füt preschantà ün crastian indemunià chi eira orb e müt. Ed el il guarit, <i>da möd cha'l müt discuorriva e vezzaiva</i> . (<i>La Soncha Scrittüra</i> 1953 : Mt 12,22)
SARDSKI	Inсарas ddi presentant unu indimoniau, zurpu e mudu, e ddu curat <i>in modu, chi fueddàt e biedat</i> . (<i>Il Vangelo di San Matteo voltato in logudorese e cagliaritano</i> 2004 : Mt 12,22)
HRVATSKI	Tada mu dovedoše opsjednuta čovjeka koji bijaše i slijep i nijem. I on ga ozdravi, <i>tako te je nijemi mogao govoriti i gledati</i> . (<i>Biblija</i> 1993 : Mt 12,22)

Posljedica iskazana zavisnom rečenicom može biti rezultat visokog stupnja intenziteta nekog elementa glavne rečenice. Tada je njezin subordinator (*încât* ili *că*) u korelaciji s elementom glavne

rečenice (*așa, atât, astfel, în așa fel*).¹⁰ Možemo to prikazati na sljedeći način:

<i>așa</i>		<i>încât</i>
<i>atât</i>		<i>că</i>
<i>astfel</i>		
<i>în așa fel</i>		

Slijedi primjer jedne takve rečenice.

RUMUNJSKI	Căci Dumnezeu <i>așa</i> a iubit lumea, <i>încât pe Fiul Său Cel Unul-Născut L-a dat</i> , ca oricine crede în El să nu piară, ci să aibă viață veșnică. (<i>Biblia sau Sfânta Scriptură</i> 2005 : Iv 3,16)
FRANCUSKI	Car Dieu a <i>tant</i> aimé le monde <i>qu'il a donné son Fils unique</i> , afin que quiconque croit en lui ne se perde pas, mais ait la vie éternelle. (<i>La Bible de Jérusalem</i> 1975 : Iv 3,16)
ŠPANJOLSKI	Porque <i>tanto</i> amó Dios al mundo, <i>que le dio su unigénito Hijo</i> , para que todo el que crea en El no perezca, sino que tenga la vida eterna;... (<i>Sagrada Biblia</i> 1999 : Iv 3,16)
TALIJANSKI	Dio infatti ha <i>tanto</i> amato il mondo da dare il Figlio unigenito, perché chiunque crede in lui non vada perduto, ma abbia la vita eterna. (<i>La Sacra Bibbia</i> 2023 : Iv 3,16)
VALLADER	Schi, Dieu ha <i>tant</i> amà il muond, <i>chèl ha dat seis sulgenui Figl</i> , per cha scodün chi craja in el nu giaja a perder, ma haja la vita eterna. (<i>La Soncha Scrittura</i> 1953 : Iv 3,16)
SARDSKI	Deus difattis at <i>gai</i> istimau su mundu de li dare su Fizu unizenitu, ca chie si siat chi credet in issu non morjat, ma appat sa bida eterna. (<i>Sa Bibbia Sacra</i> 2003 : Iv 3,16)
HRVATSKI	Da, Bog je <i>tako</i> ljubio svijet <i>da je dao svoga jedinorođenog Sina</i> da ne pogine ni jedan koji u nj vjeruje, već da ima život vječni. (<i>Biblija</i> 1993 : Iv 3,16)

Vidimo da su talijanski i sardski u ovom slučaju koristili konstrukcije s infinitivom umjesto zavisne rečenice uvedene subordinatom.

Prea i destul u korelaciji sa subordinatorima *ca ... să, pentru ca ... să* iskazuju izostanak posljedice (intenzitet elementa glavne rečenice sprječava ostvarivanje posljedice):

¹⁰ Postoje i druge kombinacije, kao, na primjer, *așa de* ili *atât de ... de* (*Așa de mult a plouat de m-am speriat.*, *Toliko je padala kiša da sam se uplašio.*) ili *în așa fel ... ca ... să* (*A procedat în așa fel ca tuturor să le fie bine.*, *Postupio je tako da svima bude dobro.*).

RUMUNJSKI	pentru că proprietățile lor erau <i>prea</i> mari <i>ca ei să locuiască împreună</i> ; (<i>Noua Traducere În Limba Română</i> 2016 : Post 36,7)
FRANCUSKI	Car leurs troupeaux étaient <i>trop</i> nombreux <i>pour qu'ils puissent demeurer ensemble</i> ,... (<i>La Bible du Semeur</i> 2017 : Post 36,7)
ŠPANJOLSKI	pues tenían demasiadas posesiones para vivir juntos;... <i>Sagrada Biblia</i> 2011 : Post 36,7)
TALIJANSKI	Infatti i loro possedimenti erano <i>troppo</i> grandi <i>perché essi potessero abitare insieme</i> ,... (<i>La Sacra Bibbia</i> 2023 : Post 36,7)
VALLADER	Perche lur possess eira massa grand per pudair star insembl,... (<i>La Soncha Scrittura</i> 1953 : Post 36,7)
SARDSKI	Ca difattis fin rricos e non podian istare in su mattessi locu; (<i>Sa Bibbia Sacra</i> 2003 : Post 36,7)
HRVATSKI	Njihove imovine bilo je <i>previše</i> <i>da bi mogli živjeti zajedno</i> . (<i>Biblija : Suvremeni hrvatski prijevod</i> 2020 : Post 36,7)

Španjolski i *vallader* ovdje koriste konstrukciju s infinitivom, a sardski koordiniranu nezavisnu negativnu rečenicu.

Vidjeli smo da se i u slučaju zavisnih posljedičnih rečenica rumunjski ponaša kao i većina romanskih idioma. Koristi jednostavne subordinatore, te lokucije, složene subordinatore koji uključuju komplementator *că*. Međutim ponovo uočavamo i korištenje veznika *să*, a vidjeli smo i slučaj s *încât*.

Uporaba načina povezana je s upravo spomenutim izborom komplementatora. Način ovih rečenica indikativ je, a korištenje konjunktiva (i komplementatora *să*) može se na prvi pogled učiniti neobičnim za ovakvu vrstu logičnog odnosa. Međutim, to je korištenje opravdano određenim stupnjem finalnosti koji se pojavljuje uz samu posljedicu. Mjesto zavisnih posljedičnih rečenica fiksno je, uvijek slijede glavnu. To je opravdano logikom iskazivanja (uzrok prethodi posljedici), ali u određenim slučajevima i formalnim razlozima (korelativni element pomoću kojega subordinator dobiva puno, posljedično značenje nalazi se u glavnoj rečenici i ona mora prethoditi zavisnoj).

Namjerna rečenica (fnala). Vidjeli smo da posljedične rečenice mogu sadržavati određen stupanj finalnosti. Namjerne izražavaju upravo željenu posljedicu, cilj radnje glavne rečenice. Uvode se jednostavnim subordinatorima *să*, *de*, *doar* te složenima *ca să*, *ca ... să*, *doar de*, *că doar*, *pentru ca să*, *pentru ca ... să*. Negativna namjerna rečenica koristi iste subordinatore uz dodatak *nu*, koji eventualno može biti pojačan s *cumva* ili *care cumva* (*să nu*, *ca să nu*, *nu cumva să*, *să nu cumva să*, *ca nu cumva să*, *pentru ca nu cumva să*, *nu care cumva să*, *să nu care cumva să*, *ca nu care cumva să*). Navodimo dva primjera namjerne rečenice.

RUMUNJSKI	... cereți și veți primi, <i>pentru ca bucuria voastră să fie deplină.</i> (Noua Traducere În Limba Română 2016 : Iv 16,24)
FRANCUSKI	... demandez et vous recevrez, <i>pour que votre joie soit complète.</i> (La Bible de Jérusalem 1975 : Iv 16,24)
ŠPANJOLSKI	... pedid y recibireis, <i>para que sea cumplido vuestro gozo.</i> (Sagrada Biblia 1999 : Iv 16,24)
TALIJANSKI	Chiedete e otterrete, <i>perché la vostra gioia sia piena.</i> (La Sacra Bibbia 2023 : Iv 16,24)
VALLADER	... dumandai, schi gnis vus ad artschaiver, <i>per cha vossa algrezcha saja perfetta.</i> (La Soncha Scrittüra 1953 : Iv 16,24)
SARDSKI	Dimandae e azes a ottenner, <i>pro chi s'alligria brosta siat prena.</i> (Sa Bibbia Sacra 2003 : Iv 16,24)
HRVATSKI	Molite i primit ćete <i>da vaša radost bude potpuna.</i> (Biblija 1993 : Iv 16,24)
RUMUNJSKI	Caută dreptate și iar dreptate, <i>ca să trăiești și să stăpânești pământul pe care Domnul Dumnezeuul tău ți-l dă.</i> (Biblia sau Sfânta Scriptură 2005 : Pnz 16,20)
FRANCUSKI	Cherchez à rendre une pleine justice <i>afin que vous viviez et que vous conserviez la possession du pays que l'Éternel votre Dieu vous donne.</i> (La Bible du Semeur 2017 : Pnz 16,20)
ŠPANJOLSKI	Sigue estrictamente la justicia, <i>para que vivas y poseas la tierra que te da Yahvé, tu Dios.</i> (Sagrada Biblia 1999 : Pnz 16,20)
TALIJANSKI	La giustizia, solo la giustizia seguirai, <i>affinché tu viva e possedga il paese che il SIGNORE, il tuo Dio, ti dà.</i> (La Bibbia Nuova Riveduta 2006 : Pnz 16,20)
VALLADER	Tenda davo la güstia e sulamaing davo la güstia, <i>per cha tü restast in vita e survegnast ad agen il pajais cha'l Segner, teis Dieu, vout at dar.</i> (La Soncha Scrittüra 1953 : Pnz 16,20)
SARDSKI	As a fachere zustissia che persone zusta, <i>pro chi pottas bivere e pottas essere mere de sa terra chi su Sennore Deus tuo t'at aere dau.</i> (Sa Bibbia Sacra 2003 : Pnz 16,20)
HRVATSKI	Teži za samom pravdom, da dugo živiš i zaposjedneš zemlju koju ti Jahve, Bog tvoj, daje. (Biblija 1993 : Pnz 16,20)

Rumunjski i ovdje koristi jednostavne i složene subordinatore. Komplementator u složenima svakako je veznik *să*.

Kao što se može očekivati, konjunktiv je način finalnih rečenica. Rumunjski nas i ovdje uspijeva iznenaditi jer se iza namjernih subordinatora *de* i *doar* može pojaviti indikativ! Ove zavisne rečenice najčešće slijede glavnu, ali one uvedene subordinatorima kao što su *ca să, pentru ca ... să* ili *ca nu care cumva să* mogu biti i ispred nje, često uz prisutnost korelativnog elementa *de aia (d-aia, de-aia)* u glavnoj rečenici.

Dopusna rečenica (concesiva). Dopusna rečenica iskazuje radnju koja bi mogla spriječiti izvršenje radnje glavne rečenice, suprotstaviti joj se, ali se radnja glavne ipak ostvaruje unatoč onome što je rečeno u zavisnoj. Najvažniji je subordinator *deși*, a postoji i više lokucija: *măcar că, cu toate că, chit că, fără ca să, indiferent că, de bine ce*. U glavnoj se rečenici može naći korelativni element *tot*. Pojedini vremenski subordinatori mogu imati dopusnu vrijednost usporedivu s hrvatskim *dok: în timp ce, în vreme ce, pe când, pe câtă vreme*. Posebno možemo izdvojiti dopusne rečenice koje uključuju i element pogodbe (*concesiva ipotetică* ili *condițională*). Takve su rečenice uvedene subordinatorima *dacă, de, să, chiar de, chiar să, chiar dacă, chiar fără ca să*. Dopusne su rečenice relativno često uvedene relativnim, upitnim i neodređenim zamjenicama i pronominaliziranim pridjevima ispred kojih dolazi prilog *indiferent*, kao relativnim, upitnim i neodređenim prilozima sa ili bez priloga *indiferent*. Pogledajmo primjer jedne tipične dopusne rečenice.

RUMUNJSKI	Și n-au găsit, <i>deși veniseră mulți martori mincinoși</i> . (<i>Biblia sau Sfânta Scriptură</i> 2005 : Mt 26,60)
FRANCUSKI	... et ils n'en trouvèrent pas, <i>bien que des faux témoins se fussent présentés en grand nombre</i> . (<i>La Bible de Jérusalem</i> 1975 : Mt 26,60)
ŠPANJOLSKI	... pero no los hallaban, <i>aunque se habían presentado muchos falsos testigos</i> . (<i>Sagrada Biblia</i> 1999 : Mt 26,60)
TALIJANSKI	... ma non la trovarono, <i>sebbene si fossero presentati molti falsi testimoni</i> . (<i>La Sacra Bibbia</i> 2023 : Mt 26,60)
VALLADER	... ma nu chattaivan ingüna, <i>perquant chi's preschantettan bleras fosas perdüttas</i> . (<i>La Soncha Scrittüra</i> 1953 : Mt 26,60)
SARDSKI	... ma no sun resessios a nd'accattare mancu una, <i>mancari chi s'esseren moghios a dainnantis medas distimonzos frassos</i> . (<i>Sa Bibbia Sacra</i> 2003 : Mt 26,60)
HRVATSKI	Ali ga ne nađoše <i>iako je pristupilo mnogo lažnih svjedoka</i> . (<i>Biblija</i> 1993 : Mt 26,60)

U sljedećem, drugom, primjeru vidimo da rumunjski, francuski i *vallader* dopusnost iskazuju zavisnom rečenicom uvedenom složenim subordinatorima (*măcar că, bien que* i *intant cha*), dok ostali navedeni romanski idiomi (pa i hrvatski) koriste konstrukciju s participom.

RUMUNJSKI	De aceea le vorbesc în pilde, pentru că ei, <i>măcar că văd</i> , nu văd, și <i>măcar că aud</i> , nu aud, nici nu înțeleg. (<i>Noua Traducere În Limba Română</i> 2016 : Mt 13,13)
FRANCUSKI	Voici pourquoi je me sers de paraboles, pour leur parler : c'est que, <i>bien qu'ils regardent</i> , ils ne voient pas, et <i>bien qu'ils écoutent</i> , ils n'entendent pas et ne comprennent pas. (<i>La Bible du Semeur</i> 2017 : Mt 13,13)
ŠPANJOLSKI	Por eso les hablo en parábolas, porque viendo no ven y oyendo no oyen ni entienden; ... (<i>Sagrada Biblia</i> 1999 : Mt 13,13)
TALIJANSKI	Per questo a loro parlo con parabole: perché guardando non vedono, udendo non ascoltano e non comprendono. (<i>La Sacra Bibbia</i> 2023 : Mt 13,13)
VALLADER	Perquai tschantsch eu cun els in sumaglias; perche <i>intant ch'els guardan</i> , nu vezzan els, ed <i>intant ch'els taidlan</i> , nun odan e nun inclegian els. (<i>La Soncha Scrittura</i> 1953 : Mt 13,13)
SARDSKI	Pro cussu lis faveddo chin prabulas: ca biende non biene, e intendende no intendene e non cumprendene. (<i>Sa Bibbia Sacra</i> 2003 : Mt 13,13)
HRVATSKI	Njima govorim u usporedbama zato što gledajući ne vide i slušajući ne čuju i ne razumiju. (<i>Biblija</i> 1993 : Mt 13,13)

Vidjeli smo da rumunjske dopusne rečenice, kao i u većini drugih romanskih idioma, mogu biti uvedene jednostavnim i složenim subordinatorima. Komplementatori su najčešće *că* i *să*, a odabir ovisi o smislu zavisne rečenice.

O odabiru komplementatora ovisit će i način zavisne rečenice. Susrećemo praktično sve načine, uključujući indikativ. Mjesto dopusne rečenice u linearnom poretku nije fiksno, iako je veoma često ispred glavne.

Načinska rečenica (modala). Kada se načinske rečenice pojave u nekoj romanskoj gramatici obično ih smatramo nepreciznima pa i suvišnima, budući da se lako mogu svrstati u neku drugu vrstu priložnih rečenica. Rumunjske se načinske rečenice prema definiciji iskazivati način na koji se vrši radnja glavne, a praktično svode na iskazivanje različitih vrsta komparacije. Komparacija jednakosti kao subordinatore ima veznike i lokucije *cum*, *precum*, *după cum*, *ca și cum*, *cât*, *după cât*, *din cât* (sastavnica *cât* upućuje na količinu). Za komparaciju nejednakosti koriste se *decât*, *din cât*, *pe lângă ce*, *pe lângă cât*, *față de ce*, *față de cum*, *față de cât* u korelaciji s elementom glavne rečenice. Za iskazivanje proporcionalnosti, odnosno progresivnosti može se koristiti lokucija *pe măsură ce*, ali taj je odnos najčešće iskazan korelativnim sustavom (što nije subordinacija), gdje su korelativni elementi obično *cu cât ... cu atât*. Mogu se uspoređivati dvije hipoteze ili eventualno dva vremenska razdoblja i tada su subordinatori lokucije *ca și cum* i *ca și când*, ali i *de parcă*, *chip că*, *cu chip că*.¹¹ Kao poseban slučaj načinskih rečenica mogli bismo navesti one koje iskazuju izostanak elementa vezanog uz radnju glavne

¹¹ Posljednja dva smatraju se doduše regionalnima.

rečenice. Takve zavisne rečenice uvedene su lokucijama *fără să, fără ca să, să nu*. Međutim, te bismo isto tako mogli identificirati kao posebne slučajeve dopusnih pa i, ovisno o kontekstu, posljedičnih rečenica. Ovdje imamo jedan primjer načinske rečenice.

RUMUNJSKI	Fiți milostivi, <i>precum și Tatăl vostru este milostiv. (Biblia sau Sfânta Scriptură 2005 : Lk 6,36)</i>
FRANCUSKI	Montrez-vous compatissants, <i>comme votre Père est compatissant. (La Bible de Jérusalem 1975 : Lk 6,36)</i>
ŠPANJOLSKI	Sed misericordiosos, <i>como vuestro Padre es misericordioso. (Sagrada Biblia 1999 : Lk 6,36)</i>
TALIJANSKI	Siate misericordiosi, <i>come il Padre vostro è misericordioso. (La Sacra Bibbia 2023 : Lk 6,36)</i>
VALLADER	Sajat dimena misericordiaivels, <i>sco cha vos Bap ais misericordiaivel. (La Soncha Scrittüra 1953 : Lk 6,36)</i>
SARDSKI	Siazes misericordiosos, <i>comente est misericordiosu Babbu brostu. (Sa Bibbia Sacra 2003 : Lk 6,36)</i>
HRVATSKI	Budite milosrdni <i>kao što je milosrdan Otac vaš! (Biblija 1993 : Lk 6,36)</i>

Pogledajmo i primjer gdje je *decât* u korelaciji s elementom glavne rečenice (*mai*).

RUMUNJSKI	Este <i>mai</i> ușor să treacă o cămilă prin urechea acului, <i>decât să intre un om bogat în Împărăția lui Dumnezeu. (Noua Traducere În Limba Română 2016 : Mk 10,25)</i>
FRANCUSKI	Il est <i>plus</i> facile à un chameau de passer par le trou de l'aiguille <i>qu'à un riche d'entrer dans le Royaume de Dieu!</i> " (La Bible de Jérusalem 1975 : Mk 10,25)
ŠPANJOLSKI	Es <i>más</i> fácil a un camello pasar por el hondón de una aguja <i>que a un rico entrar en el reino de Dios. (Sagrada Biblia 1999 : Mk 10,25)</i>
TALIJANSKI	È <i>più</i> facile che un cammello passi per la cruna di un ago, <i>che un ricco entri nel regno di Dio. (La Sacra Bibbia 2023 : Mk 10,25)</i>
VALLADER	Id ais <i>plü</i> facil ch'un chameil passa tras la foura d'una aguoglia, <i>co ch'un rich aintra aint il reginam da Dieu. (La Soncha Scrittüra 1953 : Mk 10,25)</i>
SARDSKI	Est <i>prus</i> fazile chi unu cammellu che colet in su culu 'e s'acu, <i>chi unu riccu intret a su rennu 'e Deus! (Sa Bibbia Sacra 2003 : Mk 10,25)</i>
HRVATSKI	<i>Lakše</i> je devi kroz iglene ušice proći nego bogatašu ući u kraljevstvo Božje!" (Biblija 1993 : Mk 10,25)

Ponovo primjećujemo složene subordinatore u *valladeru* (*sco cha, co cha*). U rumunjskim načinskim rečenicama imamo jednostavne i složene subordinatore. U složenima, kao i do sada, prvi (linearno drugi) dio subordinatora može biti univerzalni romanski veznik *că* ili veznik *să*, a susreli smo i *cum, și, cât te ce*.

Način ovih zavisnih rečenica uglavnom je indikativ ili kondicional. U rečenicama kojima se uspoređuju hipoteze najčešće je kondicional, a sve one koje sadrže veznik *să* bit će, svakako, u konjunktivu. Mjesto u linearnom poretku većinom je slobodno, a rečenice čiji su subordinatori *de cum* i *de parcă* obično slijede glavnu.

Pogodbena rečenica (condiționala). Pogodbene rečenice iskazuju pretpostavku ili uvjet o kojem ovisi izvršenje radnje glavne rečenice. Uvode se veznicima *dacă, de, să* i *când* te ustaljenim lokucijama *în caz că, în caz dacă, în caz de, în caz să, în caz când, de unde nu, numai dacă, numai să*, kao i onima koje ne smatramo potpuno stabiliziranim, pravim lokucijama: *în ipoteza că, în eventualitatea că, cu condiția să*. Pogledajmo paralelne primjere pogodbene rečenice.

RUMUNJSKI	<i>Dacă păziți poruncile Mele, veți rămâne întru iubirea Mea,... (Biblia sau Sfânta Scriptură 2005 : Iv 15,10)</i>
FRANCUSKI	<i>Si vous gardez mes commandements, vous demeurerez en mon amour,... (La Bible de Jérusalem 1975 : Iv 15,10)</i>
ŠPANJOLSKI	<i>Si guardareis mis preceptos, permaneceréis en mi amor,... (Sagrada Biblia 1999 : Iv 15,10)</i>
TALIJANSKI	<i>Se osserverete i miei comandamenti, rimarrete nel mio amore,... (La Sacra Bibbia 2023 : Iv 15,10)</i>
VALLADER	<i>Scha vus observais meis cumandamaints, schi restais in mia amur,... (La Soncha Scrittura 1953 : Iv 15,10)</i>
SARDSKI	<i>Si azes a ponner mente a sos cumandamentos meos, azes a abbarrare in s'istima mea,... (Sa Bibbia Sacra 2003 : Iv 15,10)</i>
HRVATSKI	<i>Ostat ćete u mojoj ljubavi ako budete vršili moje zapovjedi,... (Biblija 1993 : Iv 15,10)</i>

Vidimo već spominjanu specifičnost rumunjskog, korištenje veznika *dacă* ondje gdje ostali romanski idiomi imaju refleks latinskog veznika *si* (*si, se, scha*). Inače, kao i kod drugih priložnih rečenica, možemo istaknuti korištenje jednostavnih subordinatora te komplementatora *că* i *să* u složenima.

Glagolski način i vrijeme usklađuju se u glavnoj i zavisnoj rečenici i ovise o vrsti uvjeta iskazanog zavisnom rečenicom: stvarnom, mogućem ili neostvarivom. Uz jedva dopustivo pojednostavljenje navest ćemo moguće kombinacije (prvo navodimo način i vrijeme u zavisnoj, a zatim u glavnoj rečenici):

prezent ili futur indikativa – prezent ili futur indikativa

kondicional sadašnji – kondicional sadašnji

kondicional prošli – kondicional prošli.

Kondicional prošli može se u zavisnoj i/ili glavnoj rečenici zamijeniti imperfektom indikativa. U zavisnoj se može pojaviti i prezent konjunktiva i tada najčešće iskazuje ostvariv uvjet! Mjesto u linearnom poretku slobodno je, iako zavisnu pogodbenu rečenicu češće nalazimo ispred glavne.

Osim ovdje prikazanih, rumunjske gramatike znaju navoditi i mnoge druge vrste zavisnih priložnih rečenica. One su ipak malo frekventne, a mnoge bi se mogle svrstati i u neku od većih grupa. Stoga ćemo ovdje samo nabrojati neke od njih: *circumstanțiala opozițională, de excepție, cumulativă, instrumentală, sociativă, de relație*.

3.3. Zavisne atributne rečenice

Više puta smo istaknuli da je prednost rumunjskih nad drugim romanskim gramatikama upravo razvrstavanje zavisnih rečenica prema funkciji elementa u strukturi rečenice koji je nakon procesa subordinacije iskazan rečeničnim entitetom, dakle pridržavanje strogo funkcionalnih, a ne formalnih kriterija. Upravo to je omogućilo izdvajanje atributnih rečenica. Prvo ćemo reći nekoliko riječi o glavnom, a mogli bismo reći i jedinom pravom, predstavniku u ovoj skupini, samoj atributnoj rečenici, a zatim spomenuti rečenice kojima se iskazuje apozicija i dopuna pridjevu, odnosno prilogu.

Atributna rečenica (*atributiva*). Ova je rečenica posredno podređena glagolskoj jezgri predikata i zauzima drugu ili neku od sljedećih (1 + n) razina udaljenosti od glagolske jezgre. Sintaktički gledano, možemo je smatrati proširenjem i prema tome neobvezatnim elementom. Semantički, situacija je nešto drugačija. Naime, atributna rečenica značenjski određuje imenicu, supstantivalni element na koji se odnosi, dopunjava ga određenim informacijama. Ukoliko su te informacije toliko važne da bi rečenica izbacivanjem zavisne atributne rečenice izgubila smisao (*Ne volim ljude koji lažu.*) tu atributnu rečenicu smatramo determinativnom. S druge strane, eksplikativna atributna rečenica samo dodaje određene informacije (kao da je stavljena u zagrade) koje nisu neophodne za pravilno razumijevanje cijele rečenice (*Ti ljudi, koji su upravo stigli, moji su susjedi.*).

Atributne rečenice mogu biti uvedene veznicima *că, să, dacă, de, ca ... să* i lokucijama *cum că, după ce*, ali samo u slučaju ograničenog broja imenica, kad im je oslonac neka od apstraktnih imenica¹² kao što su *posibilitatea, necesitatea, obligația, faptul, inițiativa, credința*. Daleko češće uvedene su relativnim¹³ zamjenicama, pridjevima i priložima. Relativne zamjenice *care, cine, ce, cât, ceea ce, al cătelea, a căta* imaju i svoje specijalizacije. Dok *care* ima najširu uporabu, *cine* se koristi za osobe (najčešće je korišten genitivno-dativni oblik *cui*), *ceea ce* uz apstraktne imenice. *Cât* s oblicima upućuje na kvantitativno određenje, a *al cătelea* i *a căta* na redni broj. Najznačajniji pridjevi su *care, ce, cât* i *al cătelea*, a prilozima *unde, când, cum* i *cât*. Najčešće korišten, a mogli bismo reći i najznačajniji, subordinator relativna je zamjenica *care*. Ona nas ovdje zanima i u sklopu šireg pitanja romanskog razlikovanja relativne zamjenice korištene za funkciju subjekta i za funkciju objekta (odnosno za sve ostale funkcije). Paralelni primjeri koji slijede organizirani stoga u parovima, po jedan za svaku od tih funkcija.

¹² Naravno, uvijek postoje iznimke, koje i ovdje eliminiramo primjenom pojma prototipa.

¹³ Također i neodređenim i upitnim.

RUMUNJSKI	Mergeți în satul <i>care</i> este înaintea voastră... (<i>Biblia sau Sfânta Scriptură</i> 2005 : Mt 21,2) Puteți să beți paharul <i>pe care</i> îl beau Eu... (<i>Biblia sau Sfânta Scriptură</i> 2005 : Mk 10,38)
FRANCUSKI	Rendez-vous au village <i>qui</i> est en face de vous; (<i>La Bible de Jérusalem</i> 1975 : Mt 21,2) Pouvez-vous boire la coupe <i>que</i> je vais boire... (<i>La Bible de Jérusalem</i> 1975 : Mk 10,38)
ŠPANJOLSKI	Id a la aldea <i>que</i> está enfrente,... (<i>Sagrada Biblia</i> 1999 : Mt 21,2) ¿Podéis beber el cáliz <i>que</i> yo he de beber... (<i>Sagrada Biblia</i> 1999 : Mk 10,38)
TALIJANSKI	Andate nel villaggio <i>che</i> si trova davanti a voi... (<i>La Bibbia</i> 1987 : Mt 21,2) Potete voi bere il calice <i>che</i> io bevo... (<i>La Bibbia</i> 1987 : Mk 10,38)
VALLADER	It in quel cumün <i>chi</i> ais davant vus. (<i>La Soncha Scrittüra</i> 1953 : Mt 21,2) Eschat vus in cas da baiver il chalsch <i>ch'eu</i> baiv,... (<i>La Soncha Scrittüra</i> 1953 : Mk 10,38) ¹⁴
SARDSKI	Baze a su biddizzolu <i>chi</i> junchies in dainnantis :... (<i>Sa Bibbia Sacra</i> 2003 : Mt 21,2) Podies biber su caliche <i>chi</i> deo bibo,... (<i>Sa Bibbia Sacra</i> 2003 : Mk 10,38)
HRVATSKI	“Idite u selo <i>što</i> je pred vama! (<i>Biblija</i> 1993 : Mt 21,2) Možete li piti kalež <i>koji</i> ću ja piti? (<i>Biblija</i> 1993 : Mk 10,38)

Vidimo da među navedenim romanskim idiomima francuski i *vallader* razlikuju relativne zamjenice za navedene funkcije (*qui* i *que*, *chi* i *cha*), dok ostali idiomi, rumunjski, španjolski, talijanski i sardski koriste istu zamjenicu (*care*, *que*, *che* i *chi* u pojedinom od navedenih idioma). Takva je situacija u cijeloj Romaniji. Osim u francuskom ovo razlikovanje uočavamo još i unutar francuskog dijasustava. Situacija je, prema tome slična u dzerzijskom (*jèrriais*), što ne čudi, budući da pripada francuskom (normanskom) dijasustavu. Razlikuju se naime zamjenice *qui* (*qu'* ispred samoglasnika, uz varijante *tchi*, odnosno *tch'*) za subjekt te *qu'* (*tch'*) i *qué* (najčešće ispred određenih konsonantskih grupa) za objekt.

¹⁴ *Ch'* elidiran je oblik zamjenice *cha*.

- JÈRRIAIS* Chu jour-là lé rouoyaume du ciel s'sa comme dgiez vièrges *tchi* ayant prins lus lampes, fûtent à la rencontre du mathié. (*Lectuthes d'la Bibl'ye* 2016 : Mt 25,1)
- Pouv'-ous baithe la modgie *qué* j'dai baithe? (*Lectuthes d'la Bibl'ye* 2016 : Mt 20,22)

Valonski poznaje složeniju situaciju vezanu uz uporabu relativa, uslijed dijalektalne različitosti i slabije stabilizirane uporabe. Primjeri iz Evandjelja (na južnovalonskom) svjedoče o razlikovanju relativnih zamjenica prema funkcijama.

- VALONSKI* Aloz è viyèdje *k'* èst d'vant vos. (*Li Boune Novele da Nosse Seigneur Djezus-Cri sorlon Sint Matî* 2016: Mk 11,2)¹⁵
- Ploz-v' beûre à câllice *ku* dj' deû beûre,... (*Li Boune Novele da Nosse Seigneur Djezus-Cri sorlon Sint Matî* 2016: Mk 10,38)

Istraživanje proširenog korpusa uz primjenu odabrane metodologije upućuje na tendenciju suvremenog korištenja jedinstvene relativne zamjenice u valonskom.

Među retoromanskim idiomima osim donjoengadinskog, *valladera*, dva oblika zamjenica ima sustavno još jedino gornjoengadinski, *puter*.

- PUTER* Izan nel vih, *ch'*ais davaunt vus; (*Il Nouv Testamaint* 1861: Mt 21,2)¹⁶
- Essas vus buns da baiver il chalsch dal patimaint *cha* eau d'he da baiver? (*Il Nouv Testamaint - la Buna Nouva* 2004: Mt 20,22)

Ostatak suvremene Romanije, kojemu, dakle pripada i rumunjski, koristi istu relativnu zamjenicu za obje navedene funkcije.

U rumunjskim atributnim rečenicama koriste se svi lični načini osim imperativa. U linearnom poretku ove zavisne rečenice slijede supstancialni element koji određuju.

Preostaje nam ovdje još spomenuti dvije vrste zavisnih rečenica koje odgovaraju dvama funkcijama. Jedna od njih je *apozicija*. Apozicija ima određenu analogiju s atributom jer i ona na specifičan način određuje neki supstancialan element. Međutim, ona, za razliku od atributa, zauzima istu razinu udaljenosti od glagolske jezgre predikata kao i element koji determinira. Može s njim zamijeniti mjesto (pri čemu bi determinirani element sada postao apozicija). To, međutim, nije moguće ako je apozicija iskazana rečenicom. Zavisne rečenice koje iskazuju apoziciju rijetke su, uvedene su subordinatorima *că*, *să* i relativima, a pitanje je li ih u većini slučajeva uopće moguće pouzdano razlikovati od atributnih eksplikativnih rečenica. Pogledajmo jedan primjer.

Am o idee: să mă așez aici și să aștept. (Imam ideju: da sjednem ovdje i da čekam.)

¹⁵ *K'* je elidirani oblik zamjenice *ki*.

¹⁶ *Ch'* je elidirani oblik zamjenice *chi*.

Druga vrsta bile bi zavisne rečenice koje određuju pridjev (ili čak prilog) na način na koji atributne rečenice određuju neki supstantivalni element. Odgovarale bi francuskim zavisnim rečenicama *complétive complément déterminatif d'adjectif* ili *d'adverbe*. Inače izvrsne rumunjske gramatike zakazale su, najčešće jednostavno prešućujući ovaj sintaktički fenomen. Iznimka je Akademijina gramatika, koja govori o rečeničnim dodatcima pridjevima, *adjuncții propoziționali ai adjectivului* (*Gramatica limbii române. II Enunțul* 2008 : 112, 113). Subordinatori ovih rečenica veznici su *că*, *să* i *dacă*:¹⁷

Ion și-a cerut scuze, conștient că a făcut o greșeală. (Ion se ispričao, svjestan da je pogriješio.)

3.4. Ostale zavisne rečenice

Na kraju bismo htjeli posvetiti malo pažnje rečenicama koje iskazuju indirektan objekt i vršitelja radnje u pasivu, koje nismo mogli svrstati u gore prikazane grupe.

Zavisna rečenica indirektni objekt (completiva indirectă). Ova zavisna rečenica predstavlja indirektni objekt iskazan u sintaktičkoj strukturi rečenice rečeničnim entitetom. Nije obvezatan element i ne nalazimo ga ni u jednoj od kanonskih struktura. Stoga ove zavisne rečenice nismo mogli svrstati u rečenice primarnih funkcija. Njihovo je izdvajanje moguće uslijed funkcionalnog principa podjele zavisnih rečenica i širokog shvaćanja subordinatora, koji, osim što mogu biti uvedeni prepozicijama, imaju i fleksiju. Interpretiranje zavisne rečenice kao indirektnog objekta ovisit će i o semantizmu glagola u glavnoj rečenici. Prototipna konstrukcija je ona gdje je subordinator relativna ili neodređena zamjenica u dativu. Pogledajmo primjer.

RUMUNJSKI	Iar dacă nu vă place să slujiți Domnului, atunci alegeți-vă acum cui veți sluji:... (<i>Biblia sau Sfânta Scriptură</i> 2005 : Jš 24,15)
FRANCUSKI	S'il ne vous paraît pas bon de servir Yahvé, choisissez aujourd'hui <i>qui vous voulez servir</i> ,... (<i>La Bible de Jérusalem</i> 1975 : Jš 24,15)
ŠPANJOLSKI	Y si no os parece bien servirle, elegid hoy <i>a quien queréis servir</i> ,... (<i>Sagrada Biblia</i> 1999 : Jš 24,15)
TALIJANSKI	Se sembra male ai vostri occhi servire il Signore, sceglietevi oggi chi servire:... (<i>La Sacra Bibbia</i> 2023 : Jš 24,15)
VALLADER	Ma schi nun as plascha da servir al Segner, schi as decidai hoz <i>a chi cha vos vulais servir</i> :... (<i>La Soncha Scrittura</i> 1953 : Jš 24,15)
SARDSKI	Si bos dispiachet de serbire su Sennore, isseperae oje <i>a chie li deppies fachere sos teraccos</i> ;... (<i>Sa Bibbia Sacra</i> 2003 : Jš 24,15)
HRVATSKI	Međutim, ako vam se ne sviđa služiti Jahvi, onda danas izaberite <i>kome ćete služiti</i> :... (<i>Biblija</i> 1993 : Jš 24,15)

¹⁷ Teško je reći je li rečenica uvedena veznikom *dacă* ustvari indirektno pitanje.

Paralelni nam primjeri pokazuju da bi većina romanskih idioma rumunjsku zavisnu rečenicu indirektni objekt smatralo relativnom, ali da smo se i inače našli na “kliskom terenu”: služiti *komu* ili *koga* (francuski i talijanski). Primjećujemo i da je u talijanskom prijevodu infinitiv te da *vallader* i u slučaju relativne zamjenice posebno iskazuje komplementator (subordinator glasi *chi cha*).

Ove rumunjske zavisne rečenice ne pokazuju posebnosti u pogledu načina, a u linearnom poretku slijede glavnu.

Zavisna rečenica vršitelj radnje glagola u pasivu (completiva de agent). Ovim se zavisnim rečenicama iskazuje, u obliku rečeničnog entiteta, vršitelj pasivne radnje. Mogli bismo pomišljati na neku vrstu analogije s rečenicama primarnih funkcija, budući da je vršitelj radnje prije pasivne transformacije bio subjekt. Međutim ova funkcija (i kad je iskazana zavisnom rečenicom) ne pripada obvezatnima. Sama priroda odabira pasivne konstrukcije (vršitelj radnje nije poznat ili nije bitan) upućuje na to da ove rečenice neće biti posebno frekventne. Uvode se relativnom ili neodređenom zamjenicom konstruiranom s prijedlogom *de* ili *s de către*.

*Geamul a fost spart de cine a lovit puternic mingea. (Prozor je razbio onaj tko je jako udario loptu.)*¹⁸

Način ovih rečenica indikativ je ili kondicional, a u linearnom poretku slijede glavnu rečenicu.

---

¹⁸ Doslovno: *Prozor je razbijen od (strane) onoga tko je jako udario loptu.*

4. Kvantificiranje razlika

U prethodnom smo poglavlju napravili sažet pregled po našem mišljenju najznačajnijih elemenata sintakse rumunjske zavisne rečenice stavljajući ih u kontekst Romanije, uspoređujući ih s drugim romanskim idiomima. Riječ je o nizu kategorija i uz njih vezanih podataka koje bi dobro bilo „srediti“, učiniti preglednijima. Jedan od načina za to bila bi njihova svojevrsna kvantifikacija, pridruživanje brojčanih vrijednosti. U tu svrhu može nam poslužiti *dinamička klasifikacija*, koju smo koristili u nizu ranijih istraživanja. Krenuli smo od Muljačićeve dinamičke klasifikacije (v. Muljačić 1963 i Muljačić 1967), u kojoj smo kriterije zamijenili isključivo sintaktičkima. U prvi smo plan stavljali neki ili neke od romanskih idioma, francuski, valonski, iberoromanske idiome, ali i rumunjski (Varga 2016). Ovdje ćemo kao ilustraciju prikazati spomenutu dinamičku klasifikaciju primijenjenu na mali segment građe kojom smo se bavili u prethodnom poglavlju, objektnu rečenicu, točnije neupravni govor. Ukratko ćemo objasniti postupak i komentirati rezultate.

Krećući od ovdje već navedenog shvaćanja ustroja rečenice, verbocentričkog modela (glagolska jezgra predikata aktualizirana subjektom) i tumačenje procesa subordinacije, gdje su najvažniji subordinatori koji, po našem mišljenju, odražavaju njegovu bit i uzimajući u obzir promjene koje polazna, stvarna ili virtualna rečenica doživljava prigodom uklapanja u sintaktičku strukturu druge rečenice formulirali smo jedanaest pertinentnih, binarno organiziranih pitanja. Navodimo ih ovdje.

1. U slučaju totalne interogacije, subordinator je refleks latinskog veznika *si* / neki drugi veznik.
2. Subordinator indirektnih pitanja parcijalne interogacije koja se odnose na primarne funkcije (osim na predikatno ime adjektivne prirode) složen je / jednostavan je.
3. Subordinator indirektnih pitanja parcijalne interogacije koja se odnose na element adjektivne prirode složen je / jednostavan je.
4. Subordinator indirektnih pitanja parcijalne interogacije koja se odnose na priložne oznake složen je / jednostavan je.
5. Subordinator zavisnih poticajnih (i optativnih) rečenica čiji je glagol u finitnom obliku opći je romanski veznik, isti kao i kod zavisnih izjavnih rečenica / neki drugi veznik.
6. Osobna zamjenica subjekt obvezatno se iskazuje / pronominalizacija subjekta nije obvezatna.
7. Osobna zamjenica subjekt iskazuje se i ako u rečenici već postoji iskazan subjekt / ne iskazuje se.
8. Način karakterističan za zavisne izjavne rečenice indikativ je / neki drugi način.
9. Način karakterističan za zavisne upitne rečenice indikativ je / neki drugi način.
10. Konstrukcija karakteristična za zavisne zapovjedne i poticajne (optativne) rečenice čiji je subjekt objekt glavne rečenice je prijedlog + infinitiv / ta konstrukcija nije karakteristična.
11. U nepravnom je govoru karakteristično ostvarivanje pomaka na vremenskoj osi / pomak na vremenskoj osi nije karakterističan.

Odgovore smo potražili istraživanjem korpusa, poglavito romanskih prijevoda Biblije, odnosno Evanđelja Novog Zavjeta uz primjenu već spominjanog pojma sintaktičkog prototipa. Odgovori su ukratko sljedeći:

Na prvo pitanje rumunjski odgovara negativno, budući da je karakterističan, najfrekventniji subordinator *dacă*, dok ostali ovdje uspoređivani idiomi odgovaraju potvrdno (*si* u francuskom, katalonskom, španjolskom i sardskom, *se* u okcitanskom, galješkom, portugalskom, furlanskom i talijanskom, *scha* u engadinskom te *sche* u surselvanskom).

Na drugo pitanje rumunjski i većina ovdje odabranih idioma (katalonski, španjolski, galješki, portugalski, talijanski i sardski) odgovaraju negativno, budući da imaju jednostavne subordinatore koji odgovaraju nekoj od upitnih zamjenica. Engadinski i furlanski, čiji se subordinatori sastoje od dva dijela (prvi je u linearnom poretku neka od upitnih zamjenica, dok drugi u engadinskom oblikom odgovara relativu, *chi* ili *cha*, 'koji'¹⁹, a u furlanskom univerzalnom komplementatoru, vezniku *che*). Surselvanski, gdje je izostavljanje komplementatora moguće i često, daje polovičan, podijeljen, "neopredijeljen" odgovor. Takav odgovor daju i francuski i okcitanski, gdje uz jednostavan subordinator, upitnu zamjenicu *qui*, 'tko', nalazimo i složene: *ce qui* i *ce que* u francuskom, *ço que* u okcitanskom.²⁰

Engadinski, surselvanski i furlanski na treće pitanje odgovaraju pozitivno. Njihovi se subordinatori sastoje od dva dijela i diskontinuirani su u linearnom poretku: osim elementa adjektivne prirode koji prethodi imenici, imaju i komplementator koji je slijedi. Rumunjski i ostali idiomi imaju jednostavne subordinatore koji, unatoč različitim sadašnjim oblicima (promjenljivim ili nepromjenljivim) i etimologiji, funkcioniraju kao pridjevi i prethode imenici na čiju kvalitetu se pitanje odnosi. Prema tome, odgovaraju negativno.

U slučaju indirektnih pitanja parcijalne interogacije koja se odnose na priložne oznake, u engadinskom i furlanskom nailazimo na fenomen sustavne obvezatne komplementacije (komplementatori su *cha* u engadinskom i *che* u furlanskom) i prema tome složene subordinatore (univerzalnom komplementatoru prethodi, u linearnom poretku, neki od upitnih priloga (primjerice, *co*, odnosno *cemût* 'kako'). Ovi idiomi, prema tome, na četvrto pitanje odgovaraju pozitivno. Surselvanski daje podijeljen odgovor: iako poznaje složene subordinatore, nailazimo na primjere gdje je komplementator izostavljen, a jedan od priloga (*co*) u pravilu se koristi jedino kao jednostavan subordinator. Ostali idiomi obuhvaćeni istraživanjem imaju jednostavne subordinatore koji odgovaraju upitnim priložima i na pitanje odgovaraju negativno.

Zanimljivo je istaknuti da na peto pitanje odgovaraju pozitivno svi idiomi osim rumunjskog, gdje se koristi veznik (marker konjunktiva) *să*.

Subjekt (koji nije nominalna sintagma) mora biti iskazan ličnom, osobnom zamjenicom u francuskom, engadinskom i surselvanskom i ti idiomi odgovaraju pozitivno na šesto pitanje. Furlanski daje podijeljen odgovor. Ako glagolu, u izjavnoj rečenici, prethodi klitički element koji nije subjekt (osobna zamjenica objekt, povratna zamjenica, negacijski prilog *no*) nenaglašena, klitička zamjenica subjekt obvezatno se iskazuje jedino u drugom licu jednine (uz negacijski prilog potrebno je iskazati, u obliku enklitike, i osobnu zamjenicu muškog roda u trećem licu jednine). Ostali klitički subjekti ne moraju biti iskazani u navedenim slučajevima. Rumunjski i svi drugi ispitivani idiomi odgovaraju negativno.

Na sedmo pitanje jedino furlanski daje pozitivan odgovor. Furlanska rečenica može uz subjekt nominalnu sintagmu (odnosno naglašenu osobnu zamjenicu ili relativ) sadržavati i "pleonastički" subjekt, klitičku osobnu zamjenicu subjekt.

¹⁹ Uz fleksiju.

²⁰ Njihova je uporaba u određenim slučajevima obvezatna, ali se priroda ovih subordinatora razlikuje od složenih subordinatora u retoromanskim idiomima.

Na osmo pitanje odgovaraju pozitivno svi idiomi osim engadinskog i surselvanskog, gdje je karakterističan način konjunktiv. Zanimljivo bi bilo objašnjenje potražiti u povijesnim kontaktima s drugim idiomima (alemanskim dijalektima) i povući svojevrsnu paralelu s razvojem rumunjskog.

U slučaju zavisnih upitnih rečenica, engadinski i surselvanski ponovo odgovaraju negativno, talijanski daje podijeljen odgovor, dok svi drugi idiomi na deveto pitanje odgovaraju pozitivno.

Budući da svih dvanaest ispitivanih idioma koristi isti način (konjunktiv) u zapovjednim i poticajnim rečenicama uvedenim veznikom, deseto je pitanje posvećeno jednom specifičnom slučaju. Španjolski, galješki, portugalski i rumunjski, gdje nalazimo zavisne zapovjedne (poticajne) rečenice isključivo uvedene veznikom i čiji je glagol u konjunktivu, odgovaraju negativno, katalonski daje podijeljen odgovor, dok svi drugi idiomi odgovaraju pozitivno.

Na jedanaesto pitanje rumunjski, engadinski, surselvanski odgovaraju negativno (sjetimo se spomenute paralele, iako je to za retoromanske idiome značilo i dodatan razlog izostanka pomaka, korištenje konjunktiva, ali i analogije sa situacijom u hrvatskom), dok svi ostali ovdje proučavani romanski idiomi daju pozitivan odgovor.

Dobivenim smo odgovorima pridružili jednu od binarnih vrijednosti, a zatim ih obradili prema pravilima dinamičke klasifikacije. Dakle, odgovori na svako od pitanja za svaki pojedini idiom pozitivni (+) su, negativni (-) ili djelomični, podijeljeni (+/-), a prikazani su u Tablici 1. Podacima iz Tablice 1 pridružili smo brojčane vrijednosti uspoređujući odgovore na svako od pitanja u po dva odabrana idioma, u konačnici svaki sa svim ostalima. Ako oba uspoređivana jezika na određeno pitanje daju jednak odgovor (+ : +, - : - ili +/- : +/-), razlika između njih ne postoji pa je pridružena vrijednost 0. Ako se odgovori potpuno razlikuju (+ : - ili - : +) ta razlika se iskazuje pridruživanjem dvaju bodova (2). Treća je mogućnost da jedan od idioma daje "pun" odgovor (+ ili -), a drugi podijeljen (+/-), i tada pridružujemo jedan bod (1). Zbroj bodova u svih jedanaest pitanja upisuje se u tablicu (Tablica 2) na "presjek" dvaju uspoređivanih idioma (jezik uspoređivan sa samim sobom svakako daje 0). Kumulirani bodovi, upisani na "presjek" predstavljaju brojčano iskazanu relativnu razliku uspoređivanih idioma. Zbroj razlika svakog idioma prema svim idiomima s kojima je uspoređivan upisan je u odvojen redak na dnu Tablice 2. Ti zbrojevi predstavljaju razliku određenog idioma prema ukupnosti Romanije (ovdje predstavljene odabranim idiomima), prema "prosjeku", virtualnom prototipu. Ljestvica vrijednosti prikazana je Tablicom 3.

Pitanje Idiom	Pitanje										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Francuski	+	+/-	-	-	+	+	-	+	+	+	+
Okcitanski	+	+/-	-	-	+	-	-	+	+	+	+
Katalonski	+	-	-	-	+	-	-	+	+	+/-	+
Španjolski	+	-	-	-	+	-	-	+	+	-	+
Galješki	+	-	-	-	+	-	-	+	+	-	+
Portugalski	+	-	-	-	+	-	-	+	+	-	+
Engadinski	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	-

Surselvanski	+	+/-	+	+/-	+	+	-	-	-	+	-
Furlanski	+	+	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+
Talijanski	+	-	-	-	+	-	-	+	+/-	+	+
Sardski	+	-	-	-	+	-	-	+	+	+	+
Rumunjski	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-

Tablica 1 – Svojstva neupravnog govora u romanskim idiomima

Idiom	Francuski	Okcitanški	Katalonski	Španjolski	Galješki	Portugalski	Engadinski	Surselvanski	Furlanski	Talijanski	Sardski	Rumunjski
Francuski	0	2	4	5	5	5	11	9	8	4	3	11
Okcitanški	2	0	2	3	3	3	13	11	8	2	1	9
Katalonski	4	2	0	1	1	1	15	13	10	2	1	7
Španjolski	5	3	1	0	0	0	16	14	11	3	2	6
Galješki	5	3	1	0	0	0	16	14	11	3	2	6
Portugalski	5	3	1	0	0	0	16	14	11	3	2	6
Engadinski	11	13	15	16	16	16	0	2	9	13	14	18
Surselvanski	9	11	13	14	14	14	2	0	11	11	12	16
Furlanski	8	8	10	11	11	11	9	11	0	10	9	17
Talijanski	4	2	2	3	3	3	13	11	10	0	1	9
Sardski	3	1	1	2	2	2	14	12	9	1	0	8
Rumunjski	11	9	7	6	6	6	18	16	17	9	8	0
Ukupno	67	57	57	61	61	61	143	127	115	61	55	113

Tablica 2 – Razlike između romanskih idioma

Redni broj	Idiom	Brojčana vrijednost
1	Engadinski	143
2	Surselvanski	127
3	Furlanski	115

4	Rumunjski	113
5	Francuski	67
6	Španjolski	61
	Galješki	61
	Portugalski	61
	Talijanski	61
7	Okcitanski	57
	Katalonski	57
8	Sardski	55

Tablica 3 – Ljestvica brojčano iskazanih razlika između romanskih idioma

Sada valja interpretirati rezultate vidljive u tablicama. Rezultati istraživanja ukazuju na to da je prema sintaksi neupravnog govora i odabranim sintaktičkim kriterijima rumunjskom najbliža, da se od njega najmanje razlikuje skupina iberških romanskih idioma (španjolski, galješki i portugalski, a zatim i katalonski) s po 6, odnosno 7 bodova razlike, dok se od njega najviše razlikuje engadinski (*vallader*). Rumunjski se prema ovim kriterijima od nekog romanskog, zamišljenog prosjeka ipak, uz sve specifičnosti, razlikuje relativno malo (ukupno 113 bodova i četvrto mjesto na ljestvici).

Bilo bi dobro prikazanu klasifikaciju primijeniti i na ostatak ranije razmatranih fenomena. Ona svakako ima znatne prednosti. Rezultate istraživanja čini preglednijima i zna ukazati, kao, uostalom i poredbena istraživanja općenito, na fenomene koji bi inače možda ostali neprimijećeni. Primjerice, uočen složeni karakter subordinatora u donjoengadinskom, *valladeru*, bio nas je usmjerio k istraživanjima ostalih retoromanskih idioma i pokušaju rješavanja retoromanskog pitanja (*questione ladina*) pa i prema tumačenju biti procesa subordinacije. Međutim, postoje i poteškoće i opasnosti. Odabir pitanja, naime, ne može biti potpuno objektivan, a traženje odgovora u golemoj, složenoj i često „fluidnoj“ građi, gdje uporaba u pojedinim idiomima nije dovoljno stabilizirana, može predstavljati stvaran izazov. Dodavanje ili oduzimanje jednog pitanja, dodavanje ili oduzimanje jednog idioma može znatno iskriviti rezultate. Uostalom, to su samo brojevi i treba ih interpretirati s velikim oprezom. Istraživanja ovog tipa, uključujući sva poredbena, daju dobar uvid u situaciju, ali ne mogu nikako u potpunosti zamijeniti podrobna istraživanja i opis nekog idioma ili fenomena. Smatramo da bi se trebalo raditi o nekoj vrsti iteracije, gdje bi se općenita, poredbena i detaljna istraživanja trebala uzastopno smjenjivati, gdje bi jedno istraživanje ukazalo na polaznu točku sljedećeg.

5. Rumunjski i latinski

U prethodnim smo poglavljima promotrili rečeničnu subordinaciju u suvremenom rumunjskom u kontekstu Romanije i poseban naglasak stavili na vrstu i strukturu subordinatora, koji su prema našem mišljenju od iznimnog značaja jer odražavaju samu bit procesa subordinacije. U ovom ćemo poglavlju dijakronijski usporediti upotrebu indirektnog govora u latinskome i rumunjskome, korištene glagolske načine i konstrukcije, kao i (novonastale) subordinatore. Započet ćemo opisom indirektnoga govora u latinskome, nastaviti s indirektnim pitanjima u latinskome i glagolskim načinima koji su korišteni s obzirom na socijalni status govornika. Potom ćemo prikazati nastanak univerzalnog romanskog subordinatora *che/ke* te neupravni govor u rumunjskome. Objasniti ćemo koje su se promjene odvale na morfosintaktičkome planu, kao i po čemu je rumunjski neupravni govor različit od ostalih romanskih neupravnih govora.

5.1. Indirektni govor u latinskome

U klasičnom latinskom indirektni govor obično se izražava konstrukcijom akuzativa s infinitivom bez subordinatora, i to iza *verba dicendi* i *sentiendi*. Potonja konstrukcija je razvila popriličnu kompleksnost u književnom i pravnom latinskom. U nižim pak registrima, kako pokazuju pisma na pločicama iz ranoga carstva pronađena u Britaniji, Egiptu, Africi i drugdje, kao i poneka književna djela (*Cena Trimalhionis* u Petronijevu *Satirikonu*), konstrukcija akuzativa s infinitivom puno je reduciranija. Naime, subjekt u akuzativu (najčešće zamjenica) biva direktno povezan s glavnim glagolom, uz minimalni oblik infinitiva (obično jedan), te manjak subordinacije (Adams 2013, 743). Takve jednostavne konstrukcije akuzativa s infinitivom vidljive su i u pismima rimskog veterana Klaudija Terencijana iz Karanisa u Egiptu iz drugog stoljeća poslije Krista: *negabit se abiturum* ('zanimkao je da će otići'), *se exiturum Alexandrie* ('izići će iz Aleksandrije') Ovaj primjer glagola kretanja iza kojega slijedi lokativ (*Alexandrie*) umjesto akuzativa (*Alexandriam*) ujedno je i primjer substandardnog izražavanja kojeg su gramatičari kritizirali (Adams 2016, 270).

Quod u smislu '(činjenica) da' redovito uvodi rečenice u klasičnom latinskom. Takve su rečenice u subjektnoj ili objektnoj vezi s glavnim glagolom, a mogu se zamijeniti i konstrukcijom akuzativa s infinitivom, koja je često imenska rečenica (Adams 2013, 744). U kasnom latinskom glavna karakteristika indirektnoga govora bila je proširena upotreba upravo takvih rečenica uvedenih s *quod* uz objekt povezan s glavnim glagolom (na primjer *dico*) (Herman 1963, 32-44; 1989; R. Coleman 1975, 119-121; Baños, Baños 1998, 2009; Burton 2000, 189-190; Cuzzolin 1994; 2010). Konstrukcije s *quod* preteče su konstrukcija kao što je *dire che/que*, iako je kod većine riječ o (*dicere*) *quid*, jer je potonje zamjenjivalo *dicere quod* (Rohlf 1969, 188-190; Maiden 1995, 206).

Konstrukcija s *quod* postaje vrlo česta u kasnom latinskom i u književnim tekstovima, a paralelno s upotrebom subordinatora *quod*, prema analogiji javljaju se i rečenice *quia* (primjerice kod Petronija). Tekstovi kao *Vetus Latina* imaju posvjedočenu i upotrebu subordinatora *quoniam* (Hoppe 1903, 76-77; Baños, Baños 2009, 554). Na Siciliji, u cijeloj južnoj i velikom dijelu središnje Italije (južni Lacij, južna Umbrija) nastavljaju se odjeci upotrebe subordinatora *quoniam* (Ledgeway 2004, 2005, 2006).

Cuzzolin je istaknuo da je glavna razlika između konstrukcija akuzativa s infinitivom i rečenica s *quod* u tome što rečenice s *quod* uvode mogućnost izražavanja različitih načina (Cuzzolin 1994, 68-71). Naime, konjunktiv nudi govorniku priliku da se oslobodi odgovornosti za ono što je rečeno (Exon 1922,

271f; Müller-Wetzel 2001). Lehmann ističe da je s tipološke strane konstrukcija akuzativa s infinitivom strukturalno drukčija od većine latinskih subordiniranih rečenica, te da nije dobro integrirana u sustav latinskih relativnih rečenica (Lehmann 1989, 177-178). Stoga, usvajanje konstrukcija koje su se više uklapale u postojeći sustav je razumljiv, ako ne i neizbježan razvoj latinske sintakse. Osim toga, korištenje finitnih načina unutar relativnih rečenica omogućilo je govorniku izražavanje semantičkih nijansi koje nisu bile moguće u strogo neutralnoj konstrukciji akuzativa s infinitivom (Cuzzolin 2013, 54). Međutim, iako je konstrukcija akuzativa s infinitivom bila na rubovima latinskog sustava subordinacije, ipak se stoljećima upotrebljavala i preživjela i u prozi starotalijanskih autora kao što su Dante i Boccaccio (Cuzzolin 2013, 24).

Cuzzolin navodi da je jedan od razloga zašto su rečenice s *quod* postale popularne činjenica da je latinski posjedovao vrlo ograničen set predikata koji su semantički i sintaktički bili vrlo bliski glagolima govorenja i mišljenja (kao što su *addere* 'dodati', *adicere* 'pridodati', *praeterire* 'mimoići'). Ti predikati se od ranog vremena javljaju i uz konstrukcije akuzativa s infinitivom i uz rečenice s *quod*. Drugi razlog njihove popularnosti je prisutnost takozvanog korelativnog diptiha, naslijeđenog još iz protoindoeuropskoga (a posvjedočenog u hetitskome, vedskome i starogrčkome), koji je zahvaljujući svojoj fleksibilnosti omogućavao da se bilo koji glagol umetne u formulu *id/quod X quod*.²¹ Cuzzolin napominje da se pojava korelativnog diptiha odnosi samo na veznik *quod*, a ne i *quia*. Naime, u ranom latinskom koji je relevantan za ovu pojavu, ne postoji zabilježen diptih u kojem *quia* čini dio korelativnog para (Cuzzolin 2013, 57). Posebice se često javlja u gnomskim sentencijama poput *Quot capita, tot sententiae* ('Koliko glava, toliko mišljenja') koje pripadaju u najstariji sloj latinskoga, naslijeđen iz ranih faza protoindoeuropskoga (Cuzzolin 2013, 55). Zamjenice *id/hoc* mogle su biti objekt glavne rečenice, no također su mogle predstavljati kataforičku zamjenicu koja upućuje na sadržaj u zavisnoj rečenici (Cuzzolin 2013, 27). Treći (i prema Cuzzolinu najbitniji) razlog njihove popularnosti činjenica je da konstrukcija akuzativa s infinitivom dopušta samo činjenično tumačenje iskaza, dok korištenje zavisnih rečenica s *quod* oslobađa govornika od odgovornosti za faktičnost iskaza (Cuzzolin 2013, 28-29). Neki autori pripisuju uvođenje relativnih rečenica s *quod* utjecaju grčkoga, no Cuzzolin smatra da se s obzirom na činjenicu da se rečenice s *quod* javljaju i u tekstovima i društvenim okolnostima u kojima nije bilo grčkoga utjecaja, takva mišljenja mogu zanemariti. Ipak, rečenice s *quia* mogle bi biti grecizam (Cuzzolin 2013, 66).

Inače, najčešća zamjena za konstrukcije akuzativa s infinitivom ili rečenica s *quod/quia/quoniam* je citiranje. Mnogi autori, od nižih do viših registara naizmjenično koriste konstrukcije akuzativa s infinitivom i citiranje. Takvu praksu potvrđuje primjer iz Terencijanova pisma: *negavit se habere aspros. Ait mihi si n[on mi redd]as....* ('zanijekao je da ima oštre. Rekao mi je ako mi ne vratiš'...) (Adams 2013, 746).

Iako je upotreba rečenica s *quia*, *quod* i *quoniam* postala uobičajena u vrijeme kasnog latinskog, njihov je udio ipak bio manji od konstrukcija s akuzativom i infinitivom. Herman ističe da je njihova učestalost bila nepromijenjena tijekom pet, šest stoljeća, te bi se javljali u otprilike 10% rečenica u kojima bismo očekivali konstrukcije akuzativa s infinitivom (Herman 1989, 134-135). I kasni tekst iz šestog stoljeća pod naslovom *Anonymus Valesianus II* ima samo četiri primjera relativnih rečenica s *quod*, a čak 24 primjera konstrukcija akuzativa s infinitivom (Adams 1976, 94). S obzirom na preferencije kod izbora takvih rečenica, Herman je ustanovio da su rečenice s *quod/quia/quoniam* gotovo uvijek iza glagola, a najčešće se pojavljuju kada agens (vršitelj) radnje nije i predmet radnje (Herman 1963, 40-41; Salonius 1923, 325). Postoje i regionalne razlike, u Galiji se više preferirao *quod*, a u Italiji *quia* (Herman 1963, 41-42).

²¹ Cuzzolin ističe da Minard, koji je prvi opisao pojavu korelativnog diptiha, identificirao njegova dva tipa: "normalni", koji predstavlja korelacija *kwo...*to, te inverzni, u kojem je taj par rečenica u obrnutom položaju (Cuzzolin 2013, 28).

Unatoč širenju rečenica s *quod*, uslijed čega se smanjuje učestalost korištenja konstrukcije akuzativa s infinitivom, i u Vulgati se ipak mogu naći mnogobrojni primjeri konstrukcije akuzativa s indikativom. Metodom slučajnoga odabira pronalazi se sljedeći primjer u Lukinom evanđelju: *Hunc invenimus subvertentem gentem nostram, et prohibentem tributa dare Cæsari, et dicentem se Christum regem esse* ('Ovoga našosmo kako zavodi naš narod i brani davati caru porez te za sebe tvrdi da je Krist, kralj') (Lk, 23, 2). Greco i Ferrari u korpusnoj studiji iz 2019. navode da se u Evanđeljima koristi konstrukcija akuzativa s infinitivom 109 puta te da čini 8% ukupne upotrebe; rečenice s *quia* se javljaju 307 puta i čine 58%; rečenice *quoniam* 35 puta i čine 6%, a rečenice s *quoniam* javljaju se 35 puta, odnosno čine 7% ukupne upotrebe (Greco, Ferrari 2019, 123).

U modernim romanskim jezicima konstrukcije akuzativa s infinitivom javljaju se samo iza *verba percipiendi* ('vidjeti', 'čuti'), kao i u takozvanim faktitivnim konstrukcijama s glagolom *facere* (franc. *Je le fais courir*; tal. *Lo faccio correre*; šp. *Le hago correr*). Riječ je o kasnijim imitacijama latinske sintakse kojih u rumunjskome nema (Tekavčić 1970, 143-144).

5.2. Indirektna pitanja u latinskome

Indirektna pitanja u latinskome podvrsta su neupravnoga govora, pri čemu kod zamjene direktnoga pitanja u indirektno, glagol u klasičnom latinskom prelazi u konjunktiv. Konjunktiv u indirektnim pitanjima vjerojatno je nastao iz indirektnih pitanja koja su bila deliberativna, jusivna ili potencijalna, i stoga su zahtijevala upotrebu konjunktiva. Iz tih situacija generalizirala se upotreba konjunktiva u svim indirektnim pitanjima (Clackson, Horrocks 2007, 171). U ranom latinskom upotreba konjunktiva naspram upotrebe indikativa još nije bila standardizirana, no u klasičnom i ranom carskom razdoblju konjunktiv je bio preferiran način, osim u posebnim slučajevima.

Indirektna pitanja u latinskom obuhvaćaju da/ne pitanja u umetnutom obliku (poput 'Pitaju je li došao'); pitanja o informacijama (takozvana tko/što pitanja, odnosno "wh-questions"), kao i u uzvike ('Vidim kako je sretna'). Stephens navodi nekoliko slučajeva u ranom latinskom u kojima se upotrebljava indikativ: jednostavna pitanja u kojima govornik želi brz odgovor, a predmet upita prisutan je ili poznat iz konteksta; rečenice uvedene sa *scio*, odnosno pitanja koja predviđaju sugovornikov odgovor; izjave o temama uvedenim upitnim oblicima ili imperativnim oblicima (Stephens 1985, 205-206). Adams nadodaje da u mnogim slučajevima indikativ slijedi nakon glavnog glagola u imperativu, uglavnom *vide*, kao i *opserva, specta, fac me certum, nosce, videto, eloquere, commemora, cede, animum advortite*. Indikativ slijedi i iza drugih oblika glagola *scio* i *nescio*, kao što su *scimus, scin, scis, scibo, sciat, scire, nescis*, a mnogi se javljaju i iza rečenica uvedenima veznikom *si*. Također, mogu doći i iza sintagme *vide si* (Bennett 1910, 14).

Od ostalih klasifikacija mogli bismo izdvojiti Pinksterovu trojaku klasifikaciju indikativa kod Plauta: koristi se nakon prvog lica jednine upitnih glagola kao što su *quaero, rogo, volo scire*; kod pitanja u drugom licu jednine uvedenim s *viden* (skraćeni oblik od *videsne*), *audin* (skraćeni oblik od *audisne*), te iza imperativnih oblika kao što je *vide* (Pinkster 2015). Bräunlich primjećuje da u razdoblju Republike i u Augustovo vrijeme indirektna pitanja u indikativu slijede glagole u glavnim, a ne historijskim vremenima (Bräunlich 1920, 170).

Kako je upotreba indikativa u doba klasičnog latinskog postala sinonim za vulgarni ili kolokvijalni izričaj, povezana s govorom plebejaca, vrlo je teško utvrditi koliko je indikativa uistinu bilo prisutno u klasičnim tekstovima. Naime, iako je i u klasičnom latinskom postojala upotreba indikativa u indirektnim pitanjima, zbog običaja pisara iz srednjeg vijeka da "ispravljaju" indikativ u konjunktiv

prilikom prepisivanja tekstova, teško je sa sigurnošću reći s većom preciznošću u kojoj je mjeri i u kojim okolnostima bio korišten. Osim toga, priređivači tekstova nisu uvijek bili dosljedni u svojoj praksi (Adams 2013, 751-752). U svakom slučaju, moglo bi se zaključiti da je upotreba indikativa u klasičnom latinskom bila (uglavnom) rezervirana za kolokvijalni stil pisanja. Takvi primjeri vidljivi su kod Vitruvija, koji je bio poznat po ležernijem stilu pisanja, stoga priređivači tekstova nisu ispravljali njegove indikative (Adams 2013, 758). Osim toga, postoje primjeri indikativa i u poeziji, kod Propercija, Ovidija, Vergilija i Katula. Bräunlich napominje da može biti riječ i o metričkim razlozima za indikativ u poeziji (Bräunlich 1920, 162).

U nekim slučajevima pjesnici također namjerno koriste arhaizme, a time i indikativ kao pjesničko sredstvo. I u carskom razdoblju, kod Petronija u dijalozima oslobođenika, mogu se naći primjeri indikativa u dijaloškim dijelovima, analogni onima iz doba ranog latinитета (Adams 2013, 760-762). Drugi autori iz carskoga razdoblja kao što su Tacit, Plinije Mlađi i Kvintilijan vrlo brižno izbjegavaju svaku upotrebu indikativa u kontekstu indirektnih pitanja, što doista upućuje na stav pripadnosti određenom društvenom statusu. U neknjiževnim tekstovima iz toga razdoblja upotreba indikativa je usporediva s onom kod oslobođenika na Trimalhionovoj gozbi. U to je vrijeme indikativ u indirektnim pitanjima bio nestandardna varijanta koju su puristi izbjegavali, no u nižim sociolektima brojčano je nadmašivao konjunktiv (Adams 2013, 765-766).

U razdoblju kasnoga latinskoga gramatičar Diomed smatrao je da je upotreba konjunktiva u indirektnim pitanjima "učenija" (*eruditius*). Međutim, gramatičar Pompej, koji je živio u približno isto vrijeme, u svojim djelima koristi indikativ isto toliko koliko i konjunktiv. Moglo bi se stoga zaključiti da je upotreba indikativa u to vrijeme bila uvriježena, iako su neki gramatičari kao što je Diomed pokušavali sačuvati klasične ideale (Adams 2013, 766-767). Preferencija jednog načina nad drugim tada više nije bila povezana sa socijalnim statusom, jer je bilo i autora djela iz nižeg registra koji su preferirali upotrebu konjunktiva (*Peregrinatio Aetheriae*, *Mulomedicina Hironis* i drugi). S druge pak strane, već je spomenut gramatičar Pompej koji podjednako koristi indikativ i konjunktiv, a u djelima Vegecija i Amijana Marcelina iz višeg registra konjunktiv se koristi isto koliko i indikativ (Adams 2013, 769).

Tendencija veće upotrebe indikativa nastavit će se i u romanskim jezicima, unatoč protivljenju kasnolatinskih gramatičara, u kojima je korištenje konjunktiva uglavnom napušteno (Stefenelli 1962, 143; Salvi 2011, 377). Od romanskih idioma jedino u talijanskome može se koristiti u višim registrima, no takvo korištenje ovisi o semantičkom kontekstu (Adams 2016, 748).

5.3. Rečenice s *quod* i *infinativom*

U indirektnim deliberativnim pitanjima javlja se posebna podvrsta rečenica s *quod* i *infinativom* (Adams 2013, 770). Na primjer, kod afričkog pjesnika Koripa s prijelaza iz petog u šesto stoljeće poslije Krista javlja *senescitque miser quo flectere puppem* ('i ne znade jadnik kamo okrenuti krmu', odnosno, 'usmjeriti brod'). Poriijeklo takve upotrebe *infinitiva* može se naći u stapanju (kontaminaciji) dvaju konstrukcija, bilo zbog neznanja ili nekog drugog razloga, koja se s vremenom ustalila. Često se javlja uz glagol *habeo*, a tijekom kontaminacije je sljedeći: konstrukcija poput *nihil habeo ad te scribere* ('nemam ništa da ti pišem') (Cicero, *Ad Atticum* 2.22.6) biva kontaminirana sličnom konstrukcijom *nihil habeo quod ad te scribam*, pa nastaje *nihil habeo quod ad te scribere*. Mnogobrojni primjeri takve upotrebe javljaju se i u *Vetus Latina*, gdje je obično riječ o prijevodima s grčkoga. Poneki primjeri takve upotrebe mogu se naći i kod ranokršćanskih autora kao što su sv. Augustin i sv. Grgur Veliki, što je dokaz utjecaja biblijske tradicije. Iako se pronalazi i kod drugih autora toga vremena, te je je bila

prisutna u književnim djelima, nikad nije bila prihvaćena u višim registrima (Adams 2013, 770).

Upotreba infinitiva i *quod/que* konstrukcije nastavlja se u gotovo svim romanskim idiomima, posebno nakon glagola koji znače ‘znati’, kako je vidljivo u sljedećim primjerima: francuski *je ne sais que faire* (‘ne znam što da radim’), španjolski *non sabia que decir* (‘nije znao što reći’) (Adams 2013, 772). Kako rumunjski izbjegava korištenje konstrukcija s infinitivom, u rumunjskome takvih konstrukcija nema.

5.4. Nastanak univerzalnog romanskog subordinatora *che/ke*

Nastanak panromanskoga subordinatora *che/ke*, koji u rumunjskome glasi *că*, jedna je od najznačajnijih inovacija u romanskoj sintaksi. Tekavčić smatra da je usko povezana sa smanjenjem upotrebe konstrukcije akuzativa s infinitivom koja se inače tipično javlja iz *verba sentiendi*. Kako ta mogućnost ne postoji iza *verba dicendi*, u sustavu postoji asimetrija i prazno mjesto (Tekavčić 1970, 140).

Tablični prikaz asimetrije u sustavu (Tekavčić 1970, 140)

Gaudeo te valere	Dico te valere
Gaudeo quod vales	X

Nadalje, sama konstrukcija akuzativa s infinitivom je dvosmislena, kako potvrđuju i pitijjski odgovori, koji su se temeljili upravo na njoj dvosmislenosti. Stoga se javlja potreba za preciznijom konstrukcijom, koja neće biti podložna višestrukim tumačenjima. Osim toga, postoji sve veća težnja za korištenjem analitičkih konstrukcija, u koju se više uklapaju relativne rečenice s *quod*. Budući da već postoji mogućnost korištenja zavisne rečenice s *quod* u nekim okolnostima u klasičnom latinskom, nepopunjeno mjesto u sustavu popunjava se relativnom rečenicom s *quod* i iza *verba dicendi* (Tekavčić 1970, 141).

Tablični prikaz rješenja asimetrije u sustavu (Tekavčić 1970, 140):

Gaudeo te valere	Dico te valere
Gaudeo quod vales	Dico quod vales

Kako rečenice s *quod* počinju zamjenjivati i latinske rečenice s *ut*, u sustavu dolazi do njihovog velikog povećanja. Na primjer, posljedično *ut* biva zamijenjeno rečenicom s *quod*: *vulnus ita insanabile facit quod totus pes amputandus sit* (‘rana je postala toliko neizlječiva da je cijela noga amputirana’) (Paladije, *Medicina pecorum*, 31, 4).

Uz *quod* u prvoj fazi naročito je popularan i veznik *quia*, koji se posebno često javlja u Bibliji (*Memento, homo, quia pulvis es et in pulvere reverteris* (Post, 3,19) – ‘Sjeti se, čovječe, da si prah i da ćeš se u prah vratiti’), kao i *quoniam, qualiter te quemadmodum*. Kako je *quod* semantički najslabiji i najneodređeniji, time je i najpogodniji da postane univerzalni romanski subordinator (Tekavčić 1970, 141).

Većina romanskih jezika kasnije zamjenjuje veznik *quod* s *quid*²², no rumunjski čuva upravo raniji *quod* u subordinatoru *că*. I najstariji južnotalijanski tekstovi čuvaju *quod* u kojima je zabilježen kao *coo*, i *ko*, kao i neki južnotalijanski idiomi do današnjeg vremena (Tekavčić 1970, 142). Osim navedenih talijanskih idioma i friulski također čuva *quod* (Rosetti (ed.) 1969, 291). Mogući razlozi za zamjenu *quod* s *quid*, odakle nastaje panromanski veznik *que/che*, su sljedeći: dodirne točke između *quod* i *quid* (sličnost između *nescio quid agas* i *nescio illud quod agas*) kao i upitno *quid* (od *volo – quid? – veniat?*) nastaje *volo quid veniat*) (Tekavčić 1970, 141). Drugo moguće objašnjenje dovodi u vezu postanak veznika *que* s homofonim romanskim relativom *que* koji se javlja u razdoblju kasnog latiniteta: relativna zamjenica *qui, quae, quod* biva svedena na tek nekoliko oblika od kojih je jedan *que*. Kako je *que* u prethodnoj fazi mogao biti i relativ i veznik, i *que* uz funkciju relativa dobiva i funkciju subordinatora (Tekavčić 1970, 142).

Tekavčić dijakronijski razvoj *quod* u *que* prikazuje na primjeru sljedećih rečenica (Tekavčić 1970, 142):

Prije:	Kasnije:
gaudium quod sentio (funkcija relativa)	gaudium que sentio (funkcija relativa)
gaudeo quod vales (funkcija veznika)	gaudeo que vales (funkcija veznika)

Gledano s funkcionalne točke gledišta, romanski jezici su stvorili morfem koji nominalizira relativnu rečenicu koju uvodi. Drugim riječima, pretvara ju u nominalizirani dio koji je u funkciji subjekta, objekta ili tome slično. Isto također objašnjava strukturu romanskih veznika čija većina se sastoji od dva dijela, jer vrše dvije transpozicije:

exeo /post /quod Petrus venit

1. transpozicija u nominalni dio
2. transpozicija u adverbijalnu dopunu

Drugi veznik (*quod*) vrši prvu, osnovnu transpoziciju, dok prvi veznik (*post*) vrši sekundarnu, daljnju transpoziciju (Tekavčić 1970, 143). Iako je većina složenih veznika nastala kasnije neovisno, postoji grupa panromanskih lokucija, koje su potvrđene i u kasnolatinskim tekstovima, a u čijem je nastanku sudjelovao i rumunjski. Jedna od takvih lokucija je *post/depost quod*, a čiji je odraz u rumunjskome *după ce* (talijanski *dopo che*, francuski *depuis que*, španjolski *despues que*, portugalski *depois que*) (Tekavčić 1970, 143). Postoje neki složeni latinski veznici kojih nema u rumunjskome, kao *pro/per quod* koje u talijanskome daje *perché*, u španjolskome *porque*, portugalskome *para que* (Tekavčić 1970, 142). U rumunjskome se očuvao *per* (*pre, pe*) kao oznaka akuzativa (Rosetti 1986, 165).

²² *Que* se koristi u francuskome, okcitanskome, katalonskome, španjolskome, galješkome i portugalskome; *che* u surselvanskome, furlanskome i talijanskome; *cha* u engadinskome, a *chi/ki* u sardskome (Varga 2016, 428).

5.5. Indirektni govor u rumunjskome – specifičnosti

Neupravni govor u romanskim jezicima, a time i rumunjskome, prošao je kroz neke morfosintaktičke promjene od kojih je najvažnija ograničavanje ili potpuno uklanjanje infinitiva.

Romanski jezici iza *verba affectuum* i *verba voluntatis* ne dozvoljavaju upotrebu infinitivnih konstrukcija, osim kada se subjekt glavnog glagola podudara sa subjektom glagola iz zavisne objektne rečenice. Međutim, u rumunjskome upotreba infinitiva nije dozvoljena niti u tome slučaju (Varvaroi 2011:106).

Varvaroi navodi primjere koji svi znače ‘Želim da si zdrav’, no samo latinski u tome kontekstu koristi konstrukciju s infinitivom (Varvaroi 2011, 106):

lat. *Te salvum esse cupio.* (inf.)

rum. *Doresc (ca tu) să fi sănătos.* (konj.)

šp. *Quiero que seas sano.* (konj.)

fr. *Je veux que tu sois sain.* (konj.)

Rumunjski je u potpunosti izgubio korištenje infinitiva u indirektnom govoru, a jedine situacije u kojima je dopuštena upotreba infinitiva su uz *verba dicendi* u negativnom značenju, ili u situacijama kad je glagol govorenja iz glavne rečenice negiran prilogom. No takvi se primjeri javljaju samo u književnom ili vrlo formalnom jeziku, koje Varvaroi naziva ‘pompoznima’ (Varvaroi 2011, 107): *Biserica greco-catolică nu pretinde a-și atribui în întregime actul deșeptării naționale și culturale a poporului român, în zorii epocii moderne* (‘Grko-katolička crkva ne pretvara se da si može u cijelosti pripisati čin nacionalnog i kulturnog buđenja rumunjskog naroda, u zoru modernog doba’).

Moguće objašnjenje za izostanak infinitiva te preferiranje konjunktivnih konstrukcija može se naći u utjecaju balkanskog jezičnog saveza na rumunjsku sintaksu. Zamjena infinitiva konjunktivnim rečenicama odvijala se postepeno, od 16. stoljeća nadalje pod utjecajem govornog jezika (Rosetti 1986, 164).

U rumunjskome gerundiv može zamijeniti infinitiv uz *verba percipiendi*: *Ursul a scos un urlet teribil, de moarte, apoi l-am auzit venind spre noi.* (‘Medvjed je ispustio strašan samrtni urlik, potom sam ga čuo kako ide prema nama’). Međutim, ponekad u sličnim, no negativnim kontekstima može se javiti i konjunktiv, koji je preuzeo funkcije infinitiva: *La noi în zonă n-am auzit de intoxicații cu ciuperci și nici n-am auzit să fi plecat cineva nemulțumit de ce i s-a pus în Bucovina pe masă», ne-a spus una dintre bucătăresele din zonă* (‘Kod nas u zoni nisam čula za trovanje gljivama, a nisam čula ni da je tko otišao nezadovoljan onime što su mu u Bukovini stavili na stol’). Iza *verba dicendi* u standardnom rumunjskom može doći samo gerundiv (Varvaroi 2011, 107): *Atunci plec, mi-a spus plângând* (Onda odlazim, rekao mi je plačuci’).

Kod većine romanskih jezika u indirektnom govoru obavezna je izmjena načina radi izražavanja temporalnih odnosa anteriornosti ili posteriornosti (Varvaroi 2013, 107-108). Posebnost je rumunjske sintakse i izostanak slaganja vremena, odnosno manjak pomaka na vremenskoj osi, karakteristika koju dijeli s engadinskim i surselvanskim idiomima (Varga 2016, 433). Manjak pomaka na vremenskoj osi vidljiv je u sljedećem primjeru iz Lukina evanđelja (Lk 23, 6):

LATINSKI	Pilatus autem audiens Galilæam, interrogavit <i>si homo Galilæus esset.</i> (<i>Biblia Sacra Vulgata</i> 2020 : Lk 23,6)
RUMUNJSKI	Iar când Pilat a auzit aceasta, a întreat <i>dacă omul este galileean.</i> (<i>Noul Testament</i> 1995 : Lk 23,6)
HRVATSKI	Kad to Pilat ču, upita <i>je li taj čovjek Galilejac.</i> (<i>Biblija</i> 1993 : Lk 23,6)

Varvaroi napominje da se u rumunjskome točno tumačenja poretka radnji vrši isključivo tumačenjem konteksta neke radnje (Varvaroi 2013:108-109).

5.6. Rumunjski subordinatori u neupravnome govoru

Rumunjski, kao i većina ostalih romanskih idioma, koristi jednostavne i složene subordinatore. Većina rumunjskih povijesnih gramatika u njih ubraja *să*, *ca*, *că* i *de*, kao i složene subordinatore (*ca să*), stoga će upravo ti subordinatori biti prikazani.²³

Să je nastalo od latinskoga kondicionalnoga veznika *si* („ako”), a fonološki razvoj je glasio *si>se>să*. Iako je izvorno kondicionalnog porijekla, latinsko *si* moglo je imati (među ostalima) i temporalnu, iterativnu i interogativnu funkciju. I u starorumunjskome je osim kondicionalne moglo imati i interogativnu funkciju koja je kasnija napuštena (Sala, Ionescu-Ruxăndoiu (eds.) 2018, 466-467). U 16. stoljeću subordinator *se* (*să*) u hipotetskim situacijama biva zamijenjen s *de*, da bi *de* kasnije bio zamijenjen s *dacă* (starije *deacă* nastalo od *de* + *că*, a potomje je nastalo od kasnolatinske lokucije *de quod*).²⁴ Međutim, rumunjsko *să* karakteristike kondicionala izgubilo je još u 17. stoljeću. Naime, od 17. stoljeća nadalje taj je marker doživio semantičku eroziju kojom u potpunosti postaje marker konjunktiva (Bîlbîie, Mardale 2015, 2–4). Ovakvo semantičko slabljenje latinskog veznika *si* usklađeno je s općim romanskim slabljenjem njegove hipotetičke vrijednosti (Varga 2016, 428).

Rumunjski pokazuje par specifičnih uzusa vezano za upotrebu subordinatora u neupravnome govoru. Upravo je korištenje veznika *să* kao subordinatora zavisnih poticajnih i optativnih rečenica jedna od takvih posebnosti, jer drugi romanski jezici u takvoj situaciji koriste opći romanski veznik *que/che* (Varga 2016, 431). Ta je posebnost vidljiva na primjeru iz Vulgate, kao i na prijevodima iz talijanskoga i rumunjskoga (Lk 23, 23):

LATINSKI	... at illi instabant vocibus magnis postulantes ut crucifigeretur et invalescebant voces eorum... (<i>Biblia Sacra Vulgata</i> 2020 : Lk 23,23)
TALIJANSKI	Essi però insistevano a gran voce, chiedendo <i>che venisse crocifisso</i> ; e le loro grida crescevano. (<i>La Bibbia</i> 1998 : Lk 23,23)

²³ *Istoria limbii române* iz 1978. navodi i sljedeće subordinatore: *cum*, *până*, dok u jednostavne subordinatore ne ubraja *ca* (Dimitrescu et al (ed.) 1978, 363-367).

²⁴ U 16. stoljeću u nekim južnodunavskim dijalektima postojala je i mogućnost korištenja indikativa iza *să* (*se*): *Și încă să nu va fi credința noao...* (“I opet ako ne bi bila nova vjera...”). Ta je mogućnost nestala nakon 16. stoljeća (Dimitrescu et al (ed.) 1978, 365).

RUMUNJSKI   Dar ei strigau în gura mare și cereau de zor să fie răstignit. Și strigătele lor și ale preoților celor mai de seamă au biruit. (*Noul Testament* 1995 : Lk 23, 23)

HRVATSKI   Ali su oni svejedno vikali i tražili *da se razapne*. Vika im bivala sve jača. (*Biblija* 1993 : Lk 23, 23)

Nadalje, u slučaju totalne interogacije, većina romanskih idioma koristi subordinatore nastale od latinskoga *si* u značenju „ako” (*si* u francuskome, katalonskome, španjolskome i sardskome, *se* u okcitanskome, galješkome, portugalskome, furlanskome i talijanskome, *scha* u engadinskom, a *sche* u surselvanskome). Međutim, rumunjski koristi subordinator *dacă* u značenju „je li” (Varga 2016, 430). Takva upotreba subordinatora vidljiva je na primjeru iz rumunjske Biblije, (Lk, 23, 6). Tekst iz Vulgate glasi:

LATINSKI   Pilatus autem audiens Galilæam, interrogavit *si homo Galilæus esset*. (*Biblia Sacra Vulgata* 2020 : Lk 23,6)

RUMUNJSKI   Iar când Pilat a auzit aceasta, a întrebat *dacă omul este galileean*. (*Noul Testament* 1995 : Lk 23,6)

HRVATSKI   Kad to Pilat ču, upta *je li taj čovjek Galilejac*. (*Biblija* 1993 : Lk 23,6)

Subordinator *ca* s posljedičnom vrijednosti je nastao od latinskog *qu(i)a*, dok je *ca* s modalnom vrijednosti nastao od latinskog *quam*, te ima komparativnu vrijednost (Sala, Ionescu-Ruxăndoiu 2018, 466). *Ca* s komparativnom vrijednosti nastavlja latinski model: latinsko *quam* uz *ut* također je imalo komparativnu funkciju (Rosetti (ed.) 1969, 290). *Ca* se može koristiti i u složenim subordinatorima kao što je *ca să* s finalnom vrijednošću. Još od vremena starorumunjskoga lokucija *ca să* je moglo zamjenjivati jednostavno *să*. U starorumunjskome je postojalo još složenih subordinatora s istim značenjem koje su s vremenom nestale iz upotrebe (kao *cum că* „da”, *precum că* „da”) (Dindelegan 2016, 463). Pojava složenih veznika je panromanska, s jedne strane posljedica je želje za povećanjem „fonetskog tijela”, a s druge želje za većom preciznošću i izražajnošću (Tekavčić 1970, 146).

Că je subordinator naslijeđen iz latinskog *quod* koje se sačuvalo u istočnoromanskom području, s posebno naglašenom upotrebom u dunavskoj regiji, a nauštrb subordinatora *quia* (Sala, Ionescu-Ruxăndoiu (eds.) 2018, 467). I ostali rumunjski povijesni dijalekti čuvaju *quod*: meglenorumunjski *co*, istrorumunjski *ke* (Densusianu 1961, 126). Osim rumunjskog, moguće je da je i dalmatski čuvao latinsko *quod* (Rosetti (ed.) 1969, 290). Rumunjsko *că* predstavlja nastavak funkcija latinskog *quod* iz kasnolatinskog razdoblja, te je „gotovo univerzalni veznik” (*conjuncție cvasiuniversală*). Vršiti mnogostruke funkcije kod uvođenja raznih vrsta odnosnih rečenica (predikatnu, subjektu, atributivnu, uzročnu, posljedičnu, dopusnu, i tako dalje). Proširenje subordinatorskih uloga koje obavlja *că* je proces koji se trajno nastavlja. *Că* je ujedno najčešće korišten veznik u svim registrima (Dimitrescu et al. (ed.) 1978, 363-364).

Rumunjske povijesne gramatike također navode prijedlog *de* (latinski *de*) kao subordinatora koji ima dvostruku funkciju na sintaktičkoj razini: funkciju koordinativnog veznika (s kopulativnom, finalnom, posljedičnim i atributivnom vrijednošću) i subordinatora (Sala, Ionescu-Ruxăndoiu (eds.) 2018, 467). Drugim riječima, u nekim se situacijama ponaša kao kopulativni veznik, a u drugima kao finalni, posljedični ili kondicionalni subordinator (Rosetti (ed.) 1969, 293).

6. Zaključak

U ovom smo kratkom pregledu iznijeli svoje viđenje temeljne strukture i sintaktičkog određenja rečenice i ponudili objašnjenje procesa subordinacije. Ovaj svoj pristup zatim smo primijenili na rumunjske zavisne rečenice i usporedili njihova najvažnija obilježja sa stanjem u drugim romanskim idiomima. Nakon ponuđene mogućnosti kvantifikacije uočenih razloga, ukratko smo prikazali polazište, uzroke zatečenog stanja kroz usporedbu latinskog i rumunjskog, odnosno razvoj najbitnijih uočenih fenomena od latinskog do suvremenog rumunjskog.

Rečenicu smo promatrali kao entitet formiran oko glagolske jezgre predikata aktualizirane subjektom, koji može obuhvaćati i druge elemente, obvezatne, ako pripadaju nekom od kanonskih modela rečenice, i neobvezatne, proširenja. Bilo koji element sintaktičke strukture rečenice, osim same glagolske jezgre predikata, uslijed primata funkcije nad kategorijalnom pripadnošću, može biti zamijenjen rečeničnim entitetom, nečim što je i samo rečenica (u konačnici bit će to zavisna rečenica), što kao minimum sadrži svoju glagolsku jezgru aktualiziranu subjektom. Polazna rečenica, virtualna ili stvarna, prigodom procesa subordinacije, uklapanja u strukturu druge, glavne rečenice doživljava određene promjene. Proces subordinacije odvija se u dva koraka, polazna rečenica procesom komplementacije prvo biva pripremljena za integraciju, a zatim integrirana, uklopljena u strukturu druge rečenice. Subordinatori odražavaju bit tog procesa. Smatramo ih stoga iznimno bitnima i posvetili smo im najveću pažnju.

Podjelu rumunjskih zavisnih rečenica izvršili smo prema izvrsnoj tradiciji rumunjskih gramatika, koje ju vrše prema strogo funkcionalnim kriterijima, s tim da smo dodali jedan svoj krovni, nadtermin, rečenice primarnih funkcija. Obilježja rumunjskih zavisnih rečenica promotrili smo u okviru Romanije, uspoređujući rumunjski s drugim romanskim idiomima. Ne možemo dovoljno istaknuti važnost takvog, poredbenog pristupa. Tek kad neki jezik promatramo „izvana“, uspoređujući ga s drugim jezicima, možemo steći pravu sliku o njemu i uočiti neke fenomene koji bi inače možda ostali nezamijećeni. Govornik rumunjskog, pa i hrvatskog, koji nije upućen u druge romanske gramatike pouzdano ne nalazi ništa neobično u tome što rumunjski koristi indikativ iza glagola osjećanja i ne vrši slaganje vremena, a govornik francuskog razlikovanje relativne zamjenice za subjekt i relativne zamjenice za objekt može smatrati banalnim.

Što se tiče subordinatora, a time i biti procesa subordinacije, možemo reći da je rumunjski punopravan član romanske sintaktičke jezične zajednice, koji se značajno ne razlikuje od većine romanskih idioma, nekog zamišljenog romanskog prosjeka. Koristi jednostavne subordinatore gdje i većina romanskih idioma i mnoge složene u kojima je prvi (linearno drugi) dio, komplementator, univerzalni romanski veznik koji u rumunjskom ima oblik *că*. Kao rumunjsku posebnost možemo istaknuti uporabu veznika, markera konjunktiva, *să*, kao i drugih elemenata, među kojima možemo istaknuti relativno čestu relativnu zamjenicu *ce*.

I iz dijakronijskog kuta gledanja moglo bi se zaključiti da u odnosu na latinski neupravni govor i korištenje subordinatora rumunjski uglavnom dijeli karakteristike s ostalim romanskim idiomima. Razlika je u tome što rumunjski neupravni govor u nekim situacijama koristi druge subordinatore (*dacă* umjesto *si*, *să* umjesto *che*). Osim toga, u neupravnome govoru u rumunjskome nema slaganja vremena, odnosno pomaka na vremenskoj osi. Rumunjski „gotovo univerzalni veznik“ *că* sačuvao se direktno iz *quid*, što je karakteristika dunavskog latinитета. Zapadni romanski idiomi s druge pak strane mahom nasljeđuju svoj univerzalni veznik *que/che* iz *quid*. Rumunjski je naslijedio iz kasnoga latinskoga tendenciju stvaranja složenih veznika (*ca să*), koju dijeli s većinom ostalih romanskih

idioma. Čuva neke panromanske lokucije kao što je *depost quid* (*după ce*), no ne i neke druge, kao *pro/per quod*. Neke razlike, kao gotovo potpuni izostanak infinitiva u nepravnom govoru (kao i izbjegavanje svih konstrukcija s infinitivom), mogu se objasniti utjecajem balkanskoga jezičnoga saveza na rumunjsku sintaksu.

Vjerujemo da smo uspjeli najvažnija sintaktička obilježja rumunjskih zavisnih rečenica smjestiti u okvire Romanije, sadašnje i bivše. Sljedeći bi korak trebao biti detaljno istraživanje i opis svih fenomena sintakse rumunjske rečenice i podrobna usporedba sa što većim brojem romanskih idioma, ali to je već novo istraživanje, novi izazov.

7. Bibliografski navodi

- Adams, J. N. (1976). *The Text and Language of a Vulgar Latin Chronicle (Anonymus Valesianus II)*, London : Institute of Classical Studies.
- Adams, J. N. (2013). *Social variation and the Latin Language*, Cambridge : Cambridge University Press.
- Adams, J. N. (2016). *An Anthology of Informal Latin, 200 BC–AD 900. Fifty Texts with Translations and Linguistic Commentary*, Cambridge : Cambridge University Press.
- Baciu, I. (1978). *Précis de grammaire roumaine*, Lyon : L'Hermès.
- Baños, Baños, J. M. (1998). Vulgarismos sintácticos en Plauto (I): scio quod (Asin. 52), in L. Gil-M. Martínez Pastor-R. M. Aguilar (eds.), *Corolla Complutensis. In Memoriam J.S. Lasso de la Vega contexta*, Madrid : Editorial Complutense, pp. 113-124.
- Baños, Baños, J. M. (ed.) (2009). *Sintaxis del latín clásico*, Madrid : Liceus.
- Béchade H.-D. (1989). *Syntaxe du français moderne et contemporain*, Paris : P.U.F.
- Bennet, C. E. (1910). *Syntax of Early Latin*, 2 Volumes, Boston : Allyn and Bacon.
- Biblia Sacra Vulgata* (2020). s.l. : Editions Ducourt.
- Biblia sau Sfânta Scriptură* (2005). București : Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.
- Biblija* (1993). Zagreb : Kršćanska sadašnjost.
- Biblija : Suvremeni hrvatski prijevod* (2020). Crete : Bible League International.
- Bilbiie, G.; Mardale, A. (2015). The Romanian subjunctive from a Balkan perspective, in Krapova, I.; Joseph, B. (eds.) *Balkan Syntax and (Universal) Principles of Grammar*, pp. 278-314.
- Bräunlich, A. F. (1920). *The Indicative Indirect Questions in Latin*, Chicago : University of Chicago Libraries.
- Burton, P. (2000). *The Old Latin Gospels: A Study of their Texts and Language (Oxford Early Christian Studies)*, Oxford : Oxford University Press.
- Clakson, J.; Horrocks, G. (2007). *The Blackwell History of the Latin Language*, Malden Mass, Oxford and Carlton, Victoria : Blackwell Publishing.
- Coleman, R. (1975). Greek Influence on Latin Syntax, in *Transactions of the Philological Society, Volume 74, 1*, pp. 101-156.
- Constantinescu-Dobridor, Gh. (1998). *Sintaxa limbii române*, București : Editura Științifică.

- Cuzzolin, P. (1994). *Sull'origine della costruzione dicere quod: aspetti sintattici e semantici*. Pubblicazioni della Facolta di Lettere e Filosofia dell'Universita di Pavia 72, Firenze : La Nuova Italia.
- Cuzzolin, P. (2010). Some notes on the history of the cluster TL in Latin, in *Journal of Latin linguistics, Volume 11, 1*, pp. 63-82.
- Cuzzolin, P. (2013). Some remarks on quia as a subordinator after verbs of saying and thinking, in *Journal of Latin linguistics, Volume 12, 1*, pp. 51-69.
- Densusianu, O. (1961). *Istoria limbii române*, București : Editura Științifică.
- Dimitrescu, R. et al (ed.). (1978). *Istoria limbii române*, București : Editura Didactică și Pedagogică.
- Dimitriu, C. (2002). *Tratat de gramatică a limbii române: Sintaxa*, Iași : Institutul European.
- Dindelegan, G. P. (2016). *The Syntax of Old Romanian* (Oxford Studies in Diachronic and Historical Linguistics), Oxford : Oxford University Press.
- Exon, C. (1922). The function of the Latin subjunctive, in *Hermathena* 43, pp. 249-272.
- Gramatica limbii române. II Eunuțul* (2008). București : Editura Academiei Romane.
- Greco, P; Ferrari (2019). Aspetti della subordinazione a verbo non finito nella Vulgata, in *ACTA ANTIQUA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE*, 59 (1-4), pp. 119-131.
- Herman, J. (1963). *La formation du système roman des conjonctions de subordination* (Veröffentlichungen des Instituts für Romanische Sprachwissenschaft, Volume 18), Berlin, Boston : De Gruyter.
- Herman, J. (1989). Accusativus cum infinitivo et subordonnée a quod, quia en latin tardif, in Calboli, G. (ed.) *Subordination and Other Topics in Latin*. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, pp. 133-153.
- Hoppe, H. (1903). *Syntax und stil des Tertullian*. Leipzig : Druck und Verlag von B. G. Teubner.
- Iliescu, A. (2006) *Gramatica practică a limbii române actuale*, București : Corint.
- Iliescu, M.; Popovici, V. (2013). *Rumänische Grammatik*, Hamburg : Buske.
- Il Nouv Testamaint - la Buna Nouva* (2004). Schlarigna : G. Gaudenz.
- Il Nouv Testamaint* (1861). Coira : Stamparia da Senti & Hummel.
- Il Vangelo di San Matteo voltato in logudorese e cagliaritano* (2004). Cagliari : Il Centro di Studi Filologici Sardi / CUEC.
- La Bibbia* (1987). Cinisello Balsamo (Milano) : Edizioni San Paolo.
- La Bibbia* (1988). Casale Monferrato : Piemme.

- La Bibbia Nuova Riveduta* (2006). Ginevra : Società Biblica di Ginevra.
- La Bible de Jérusalem* (1975). Paris : Desclée De Brouwer.
- La Sacra Bibbia* (2023). Roma : CEI / UELCI.
- La Santa Biblia. Reina – Valera* (2009). Salt Lake City : La Iglesia de Jesucristo de los Santos de los Últimos Días.
- La Soncha Scrittüra. Vegl e Nouv Testamaint* (1953). Samedan : Colloquis d'Engadina.
- Le Goffic, P. (1993). *Grammaire de la Phrase Française*, Paris : Hachette.
- Lectuthes d'la Bibl'ye* (2016). <http://members.societe-jersiaise.org/geraint/jerriais.html>. 19.12.2016.
- Ledgeway, A. (2004). Il sistema completivo dei dialetti meridionali: La doppia serie di complementatori, in *Rivista italiana di dialettologia* 27, pp. 89-147.
- Ledgeway, A. (2005). Moving through the left periphery: the dual complementiser system in the dialects of Southern Italy, in *Transactions of the Philological Society* 103 (3), pp. 339-396.
- Ledgeway, A. (2006). The Dual Complementizer System in Southern Italy: Spirito Greco, Materia Romanza?, in Lepschy, A. (ed.) *Rethinking Languages in Contact: The Case of Italian*, pp. 112-126.
- Lehman, C. (1989). Latin subordination in typological perspective. In Calboli, G (ed.) *Latin Subordination and Other Topics in Latin. Proceedings of the Third Colloquium on Latin Linguistics, Bologna, 1-5 April 1985*. Amsterdam / Philadelphia / Benjamins, pp.153-179.
- Li Boune Novele da Nosse Seigneur Djezus-Cri sorlon Sint Matí* (2016). <http://rifondou.walon.org/rilidjon/>. 19.12.2016.
- Liver, R. (1991). *Manuel pratique de romanche. Sursilvan – vallader*, Cuiria : Lia Rumantscha.
- Maiden, M. (1995). *A linguistic history of Italian*, London : Longman Group Limited.
- Muljačić, Ž. (1963.). Nova klasifikacija romanskih jezika i dalmatski, in: *Radovi XX. Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka*, Knjiga 7, Sarajevo: Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine, pp. 77-96.
- Muljačić, Ž. (19679). Die Klassikation der romanischen Sprachen, *Romanistisches Jahrbuch*, XVIII, pp. 23-37.
- Müller-Wetzel, M. (2001). *Der lateinische Konjunktiv: seine Einheit als deiktische Kategorie : eine Erklärung der modalen Systeme der klassischen Zeit*, Hildesheim : Olms-Weidmann.
- Noua Traducere În Limba Română* (2016). Palmer Lake : Biblica.
- Noul Testament* (1995). Iași : Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române

- Pinkster, H. (2015). *The Oxford Latin Syntax. Volume 1. The Simple Clause*, Oxford : Oxford University Press.
- Riegel, M.; Pellat, J.-C.; Rioul, R. (1996). *Grammaire méthodique du français*, Paris : P. U. F.
- Rohlf, G. (1969a). *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, Bologna : Piccola Biblioteca Einaudi.
- Rosetti, A. (1986). *Istoria limbii române*, București : Editura științifică și enciclopedică.
- Rosetti, A. (ed.) (1969). *Istoria limbii române, Volumul II*, București : Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Sa Bibbia Sacra* (2003). Nuoro : Cufferenza de sos Piscamos Italianos.
- Sagrada Biblia* (1999). Madrid : Biblioteca de Autores Cristianos.
- Sagrada Biblia. Versión oficial de la CEE* (2011). Madrid : Biblioteca de Autores Cristianos.
- Sala, M.; Ionescu-Ruxăndoiu, I. (ed.) (2018). *Istoria limbii române*, București : Univers Enciclopedic.
- Salonius, A. H. (1920). *Vitae patrum kritische untersuchungen über text, syntax und wirtschatz der spätlateinischen Vitae patrum* (b. III, V, VI, VII), Lund : C. W. K. Gleerup.
- Salvi, G. (2011). Morphosyntactic persistence. In M. Maiden, J. Ch. Smith and A. Ledgeway (eds.): *The Cambridge History of the Romance Languages, Vol. I: Structures*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 318-381.
- Stati, S. (1976). *La sintassi*, Bologna : Zanichelli.
- Stefenelli, A. (1962). *Die volksprache im Werk des Petron im Hinblick auf die romanischen Sprachen*, Wien : Wilhelm Braumüller Verlag.
- Stephens, L. D. (1985). Indirect Questions in Old Latin: Syntactic and Pragmatic Factors Conditioning Modal Shift, in *Illinois Classical Studies* 10 (2), pp. 195-214.
- Tekavčić, P. (1970). *Uvod u vulgarni latinitet*, Zagreb : Sveučilište u Zagrebu.
- Varga, D. (2005). *Syntaxe du français*, Zagreb : FF press.
- Varga, D. (2016). Sintaksa rumunjskog neupravnog govora u okviru Romanije, in *Romanoslavica* LII, 2, pp. 427-436.
- Varvaroi, A. (2011). Comportamentul morfosintactic al verbelor zicerii in limbile romanice. Privire diacronică, in *Revista Studii de Știință și Cultură*, Volumul VII - Numarul 3 (26), pp. 105-110.
- Wartburg, W. von; Zumthor, P. (1958). *Précis de syntaxe du français contemporain*, Berne : A. Francke.
- Wilmet, M. (1997). *Grammaire critique du Français*, Louvain-la-Neuve : Duculot.

ISBN (e-izdanje)
978-953-379-225-5